

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedra**

Smiltės Kyžaitės,
V kurso, taikomosios jurisprudencijos
studijų šakos studentės

Magistro darbas

**Žmogaus orumas, kaip prigimtinės teisės pagrindas
Human Dignity as the Basis of Natural Law**

Vadovas: doc. dr. Jaunius Gumbis

Recenzentas: doc. dr. Haroldas Šinkūnas

Vilnius

2023

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame magistro darbe analizuojamas žmogaus orumas, kaip prigimtinių teisių pagrindas – pradedant nuo Antikos laikotarpio, baigiant šiuolaikine orumo samprata. Aptariama orumo sampratos formuluotės problematika, išskiriami iššūkiai, pateikiant vieningą orumo apibrėžimo variantą bei akcentuojamos svarbiausios mokslininkų mintys. Pažymimas istorinis, socialinis, kultūrinis kontekstas, turėjęs didžiulės įtakos žmogaus orumo sampratos raidai. Pabrėžiama žmogaus prigimtinių orumo reikšmė, kitų prigimtinių teisių kontekste. Ypatingas dėmesys teikiamas bioetikai bei žmogaus orumo sąvokos reikšmei šioje srityje. Nustatomas žmogaus orumo vaidmuo sąveikoje su kitomis prigimtinėmis teisėmis, kaip: teisė į gyvybę, teisė į mirtį bei teisė į kūno neliečiamumą. Galiausiai, aptariama Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija, analizuojami konstituciniai žmogaus orumo sampratos bruožai. Analogiškai pereinama prie Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos bei aptariami dažniausiai pasikartojantys pažeidimai žmogaus prigimtinių orumo srityje.

Pagrindiniai žodžiai: žmogus, orumas, prigimtinės teisės, samprata, pagrindas

This Master's thesis analyses human dignity as the basis of natural rights, from the ancient period to the modern concept of dignity. It discusses the problems of the formulation of the concept of dignity, highlights the challenges in providing a unified definition of dignity, and highlights the most important scholarly ideas. The historical, social and cultural context, which has had a profound influence on the development of the concept of human dignity, is highlighted. The importance of the inherent dignity of the human person in the context of other natural rights is highlighted. Particular attention is paid to bioethics and the significance of the concept of human dignity in this field. The role of human dignity in interaction with other natural rights such as the right to life, the right to death and the right to bodily integrity is identified. Finally, the jurisprudence of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania is discussed and the constitutional features of the concept of human dignity are analysed. It then turns to the case law of the European Court of Human Rights and discusses the most frequent violations in the field of human dignity.

Keywords: human being, dignity, natural rights, concept, basis

TURINYS

IŽANGA	2
1. ŽMOGAUS ORUMO APIBRĖŽTIES PROBLEMATIKA	5
1.1. Žmogaus orumo samprata bei kaita	5
1.2. Šiuolaikinė orumo samprata	13
2. ŽMOGAUS ORUMAS KAIP PAGRINDAS KITŲ PRIGIMTINIŲ TEISIŲ ĮGYVENDINIMUI	20
2.1. Teisė į gyvybę orumo kontekste.....	23
2.2. Teisė į mirtį orumo kontekste.....	25
2.3. Teisė į kūno neliečiamumą orumo kontekste	27
3. ŽMOGAUS TEISĖ Į ORUMĄ TEISMŲ PRAKTIKOS KONTEKSTE.....	29
3.1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija	29
3.2. Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika.....	32
IŠVADOS	38
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	40
SANTRAUKA.....	46
SUMMARY	47

IŽANGA

Temos aktualumas

Gyvename perversmų laikotarpyje kuomet šiuolaikinė visuomenė turi gebėti prisitaikyti. Tai reiškia, išmokti gyventi sąlygomis, kuomet nežinomybė užvaldžiusi ne tik piliečius, bet ir aukščiausius šalių organus, tarptautinę bendruomenę. Turime prisiminti neseniai pasaulį sukretusį COVID-19 pandemijos protrūkį ar įvykius Ukrainoje. Nežinomybės akivaizdoje yra aišku viena – esant bet kokioms politinėms ar globalinėms problemoms – žmogaus orumas nepaminamas. Tai fundamentalus žmogaus būties taškas, kuriuo aktualumas prasidėjo užsimezgas pirmajai gyvybei Žemėje bei kuris gyvuos iki žmonijos išnykimo.

Darbo tikslas

Šio magistro darbo tikslas – atskleisti orumo, kaip žmogaus prigimtinių teisių pagrindo ypatumus pagrindinį dėmesį teikiant teorinei analizei.

Darbo uždaviniai

Norint pasiekti užsibrėžtą magistro darbo tikslą, yra keliami tokie uždaviniai:

1. Atskleisti žmogaus orumo sampratos problematiką. Pradedant nuo Antikos laikų, chronologiškai aptarti žmogaus orumo sampratos kaitą, įtraukiant socialinį, filosofinį bei istorinį kontekstus. Analogiškai, pereinant prie šiuolaikinės žmogaus orumo sampratos formulotės probleminių aspektų, – juos išskirti, remiantis įvairių mokslininkų mintimis bei idėjomis.

2. Aptarti žmogaus orumo vaidmenį, kitų prigimtinių teisių kontekste, ypatingą dėmesį skiriant bioetikos bei biomedicinos sritims. Pažymėti žmogaus orumo sąvokos reikšmę su bioetika susijusiuose tarpyvyriausybinuose dokumentuose. Analizuoti žmogaus orumo sąveiką su kitomis prigimtinės teisėmis, kaip: teisė į gyvybę, teisė į mirtį bei teisė į kūno neliečiamumą. Patikslinti, kaip žmogaus orumo sąvoka veikia teisiniame argumentavime bei pabrėžti kokios problemos iškyla apeliuojant į žmogaus prigimtinių orumą priešingose pozicijose.

3. Atskleisti Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo formuojamus žmogaus orumo sampratos požymius, juos aptarti, iliustruojant juos Konstitucinio Teismo jurisprudencija. Paaiškinti, kokį vaidmenį žmogaus orumo sąvoka atlieka Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Pereinant prie Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos, apibrėžti kurio Europos Žmogaus Teisių Konvencijos straipsnio kontekste, daugiausia išskiriama pažeidimų prigimtiniam žmogaus orumui. Paaiškinti, koks yra pagrindinis

Europos Žmogaus Teisių Teismo tikslas, vartojant šią sąvoką praktikoje.

Darbo objektas

Žmogaus prigimtinis orumas bei apibrėžties problematika. Žmogaus orumo reikšmė, kitų prigimtinių teisių įgyvendinimui.

Tyrimo metodai

Magistro darbe, užsibrėžtiems tikslams pasiekti, naudojami šie tyrimo metodai:

- Istorinis – pasitelkiant šį metodą buvo atskleidžiama skirtingu laikotarpiu vyravusi žmogaus orumo samprata bei pagrindinės idėjos. Išskiriamas aptariamojo laikotarpio istorinis bei kultūrinis kontekstai;
- Aprašomasis – aptariamos skirtingos teisės mokslininkų bei filosofų pozicijos aktualiais temai klausimais;
- Lyginamasis – lyginami skirtingi mokslininkų požiūriai bei pozicijos, pagrindinės aptariamų laikmečių idėjos, žmogaus orumo sampratos raidos ypatumai;
- Mokslinės analizės metodas – tiriami teisės aktai, teismų praktikos apžvalga, teisėjų atskirosios nuomonės tam tikrais temai aktualiais klausimais.

Darbo originalumas

Šis magistro darbas aktualus tuo, jog žmogaus prigimtinis orumas aptariamas įvairiapusiškai. Darbe paliečiamos kelios skirtingos tematikos bei probleminiai aspektai. Įvairūs Lietuvos mokslininkai nagrinėjo žmogaus orumą susitelkdami ties vienu probleminiu aspektu, pavyzdžiui, E. Venckienė tyrė – žmogaus orumo sampratų įvairovę, A. Vaišvila – samprotavo apie teisę į orumą, A. Taminskas bei G. Mesonis – pateikė Konstitucinę žmogaus orumo refleksiją, V. Šlapkauskas – nagrinėjo orumo sampratos problematiką. J. Malūkienė, gynėsi magistro baigiamąjį darbą – „Žmogaus orumo gynimas Lietuvos teismų praktikos kontekste“. Užsienio literatūros akiratyje, daugiausia nagrinėta žmogaus orumo sampratos problematika. Peržvelgiant pastarąjį dešimtmetį, dėmesys skiriamas šios prigimtinių teisių kritikai, pavyzdžiui: Steven Pinker „The stupidity of dignity“ (liet. Orumo kvailumas).

Šis darbas – ne tik, apie orumo apibrėžties problematiką, tačiau taip pat, apie šios sąvokos istorinę raidą iliustruojama įvairiapusišku kontekstu, žmogaus orumo sąveiką su kitomis prigimtinių teisėmis, skirtingas mokslininkų idėjas dėl šios sąvokos reikšmės, pabrėžiama žmogaus orumo svarba bioetikos moksle bei aptariama teismų praktika.

Svarbiausi šaltiniai

Šiame darbe ypatingai didelė reikšmė skirta I. Kanto kūrybai. Šio mąstytojo mintys, padėjo pamatus prigimtinio žmogaus orumo sampratos analizei. Taip pat, užsienio mokslininkų samprotavimai: Harvardo Universiteto profesoriaus Steveno Pinkerio išvados bioetikos debatuose, Barbaros A. Mistzal idėjos straipsnyje: „The idea of dignity: It's modern signifiante“ (liet. Orumo idėja. Šiuolaikinė reikšmė), J. Habermass „The Concept of Human Dignity and the Realistic Utopia of Human Rights“ (liet. Žmogaus orumo samprata ir realistinė žmogaus teisių utopija), taip pat: Kateb, 2011; Habermas, 2010; Andorno, Pele 2015 ir kt. Teismų praktikos kontekste, didelę reikšmę teikė A. Taminsko bei G. Mesonio „Konstitucinė žmogaus orumo refleksija“, buvusio Europos Žmogaus Teisių Teismo Teisėjo Jean P. Costos atskiroji nuomonė ir kt.

1. ŽMOGAUS ORUMO APIBRĖŽTIES PROBLEMATIKA

Šiuolaikinėje visuomenėje vis didesnis dėmesys skiriamas žmogaus orumo sąvokai, ypač žmogaus teisių, bioetikos bei etikos srityje. Žmogaus orumo sąvoka neretai vartojama kartu su terminu "prigimtinė teisė", ne tik teisiniame ar politiniame kontekste, tačiau ir filosofų, politinių aktyvistų ar net paprastų piliečių kalbose. Nors orumas užima svarbią poziciją žmogaus teisių doktrinoje, o sampratos ištakos siekia Antikos laikus, neegzistuoja vieninga bei tiksli orumo sąvoka, kuri išsklaidytų orumo apibrėžties problematiką. Ne veltui Pietų Afrikos Respublikos Konstitucinis Teismas deklaruoja orumą kaip "nepaprastai sudėtingą sąvoką, kurią reikia patikslinti ir išplėtoti" (Harksen prieš Lane, 1998 m., cituojant Kanados teismo sprendimą Egan prieš Kanadą, 1995 m.). Tačiau esminis dalykas yra aiškus, žmogiškasis orumas savo prigimtimi yra pagrindinis žmogiškumo įprasminimo atributas. Kaip teigia teisinės psichiatrijos ir biomedicinos etikos profesorius Davidas Normanas Weisstubas: „nors ir dviprasmiškas, orumas – terminas, kuris siekia pačia esme to, kas sudaro žmogiškumo kokybę“ (Weisstub, 2002, p. 269).

1.1. Žmogaus orumo samprata bei kaita

Kaip jau minėta, žmogaus orumo samprata pradėta nagrinėti dar Antikos laikais. Šiuolaikinė visuomenė orumui suteikė ypatingą vietą prigimtinių teisių sistemoje, o prie to prisidėjo per šimtmečius evoliucionavusi orumo samprata. Svarbu paminėti, kad žmogiškasis orumas nėra šių dienų naujadaras, tad tinkamam sampratos įprasminimui, būtina aptari per šimtmečius evoliucionavusią sąvokos istorinę raidą, įtraukiant socialinį bei kultūrinį kontekstus. Skirtingos epochos pasižymėjo vis nauju žmogaus orumo atspalviu: Antikos laikotarpiu išskirta moralinio orumo samprata, Viduramžių bei Renesanso laikotarpiu – vyravo dvasinio orumo idėja, XVII ir XVIII amžių sandūroje iškelta racionaliojo orumo reikšmė. Remiantis kultūriniu kontekstu, XIX a. galima pažymėti socialinio orumo idėją, bei galiausiai, XX ir XXI a. sandūroje žmogaus orumas apibrėžiamas *stricto sensu* (liet. griežtąja prasme).

Svarbu pabrėžti, jog šios skirtingos, aptariamam laikotarpiu vyravusios žmogaus orumo aiškinimo idėjos, nėra absoliučiai atskirtos viena nuo kitos. Taip pat, tai nėra tam tikra periodinė pažanga. Tai yra idėjos, kurios atlieka pagalbinį vaidmenį aiškinat orumo sampratos istorinę raidą. R. Andorno bei A. Pele teigimu, jomis remiamasi pabrėžiant skirtingu laikotarpiu vyraujančią mintį, aptariant orumo idėjos evoliuciją, pabrėžiant šios idėjos vertingumą bei politinį ir socialinį vaidmenį žmonijai (Andorno, Pele, 2015, p.1).

Moralinis orumas (Antika)

Antikos laikotarpiu, romėnų bei graikų mąstytojai išskyrė žmogaus unikalumą, išaukštindami žmogaus prigimtį. Moralinio orumo samprata susijusi su žmogaus išskirtinumu kitų gyvųjų organizmų tarpe. Mąstytojai pabrėžė, kad žmogaus kilmė – dieviška. Išskirtos tik žmogui būdingos prigimtinės savybės: kaip mąstymas, racionalumas, laisva valia. Šių savybių vedini individai gali išsiugdyti tam tikras moralines savybes, pavyzdžiui, protingumą, geranoriškumą ir pan. Platonas žmogaus sielą (lot. *psyche*) apibūdina kaip dieviškos kilmės, o jos tinkamas tikslas – pažintinio racionalumo bei kontempliacijos būdu pasiekti teisingumo ir gerumo dorybes (Platonas, 1981, p.13). Aristotelis taip pat pabrėžia ypatingą žmogaus vertę, išskirdamas racionalumą kaip dieviškosios kilmės išraišką (Aristotelis, 1959, p. 270). Mąstytojai pažymėjo, kad priešingai kitiems gyviems organizmams, žmonėms yra būdingas gebėjimas reikšti mintis, moralinis pajautimas tarp gėrio ir blogio. Visa tai – savybės, dėl kurių žmogus yra "politinis gyvūnas". Vis dėl to, senovės graikų filosofijoje dar nebuvo išreikšta šiuolaikinė visuotinio žmogaus orumo idėja, nors mąstytojai ir sutiko, kad žmogus – unikalus sutvėrimas, tačiau pateisino griežtą hierarchinę socialinę santvarką bei vergovę.

Romos filosofai stoikai, ypač Ciceronas bei Seneka, taip pat prisidėjo prie moralinio orumo sampratos formavimo (Pele, 2010, p.19). Šie mąstytojai sukūrė universalesnį orumo sampratos apibrėžimą didelį dėmesį telkdami žmogaus "kitoniškumui" bei visuomenė lygybės idėjai. Ciceronas vartoja orumo terminą norėdamas pabrėžti žmogaus tobulumą, kuris suteiktas visai žmonijai dėl paprasčiausio fakto – bendrai protingos prigimties (Apie pareigas, I, 105). Orumo sąvoka Romos politiniame žodyne apibūdinama kaip pareiga politinėms pareigoms užimti, kartu su įžvalgumu (lot. *provisio*) bei tvirtumu (lot. *constantia*). Konkrečios žmogaus savybės bei dorybės, tokios kaip: intelektas, racionalumas, atmintis, įžvalgumas bei sąmoningumas Cicerono primygtinai pabrėžiamos. Šių savybių akiratyje atsiskleidžia žmogaus artumas Dievui bei žmogaus unikalumas kitų gyvų būtybių kontekste. Mąstytojų manymu šie žmogiškieji elementai turėtų būti puoselėjamos per tinkamą ugdymą (lot. *humanitas*) ir ypatingai svarbūs kiekvienam norinčiam pasiekti aukščiausių moralinių ir politinių tikslų. Seneka sakiniu "žmogus žmogui yra šventas dalykas" (lot. *homo homini sacra res*) žengia žingsniu į priekį ir pripažįsta žmogaus orumą, pagrįstą bendru pažeidžiamumo supratimu. Pažeidžiamo žmogiškumo pripažinimas kiekviename žmoguje tampa žmonijos vienybės pagrindu (Seneka, 1986, p. 326). Aptartoje morale pagrįstoje orumo idėjoje žmogaus vertė grindžiama gebėjimais žmogiškosios prigimties privalumus įtvirtinti moralės rėmuose, apibrėžtuose per tam tikras dorybių rūšis.

Dvasinis orumas (Viduramžiai bei Renesansas)

Šiuo laikotarpiu įsivyravo dvasiniu požiūriu paremta žmogaus orumo idėja. Buvo manoma, jog ši sąvoka sąveikauja santykio su Dievu kontekste. Šį naują orumo modelį padėjo įkūnyti humanizmas, padėjęs moralinį bei filosofinį pagrindą. Žmogaus orumo sąvoka įtvirtinta pasiekti aiškiam tikslui – ginti bei švęsti žmogaus tobulumą bei didybę. Ši samprata kėlė prieštaravimus pesimistiniam požiūriui – *miseria hominis* (liet. kančia), kurią suformulavo krikščionių autoriai. Vienas iš jų, Lotario di Segni (būsimasis popiežius Inocentas III) veikale „On the Misery of the Human Condition“ (liet. „Apie žmogaus kančią“). Autorius aprašė kančią, kuri lydi žmogų keliaujantį per gyvenimą. Žmogus pateikiamas kaip nuodėmingas padaras keliantis pavojų ir kurio vienintelis būdas išsigelbėti – nuolankumas, atgaila bei Dievo malonė (Lotario di Segni, 1992). Humanistų požiūrį į dvasinio orumo sampratą galime suprasti kaip reakciją į tokią dvasinę bei pesimistinę žmogaus egzistenciją.

Nuo XIV iki XVI a. veikiama Renesanso klestėjimo bei atradimų gausos (Gutenbergo spausdinimas, Konstantinopolio žlugimas ir kt.) humanistai šlovino žmogaus orumą, grįždami prie bibliinių šaltinių, analizuodami klasikinius graikų ir romėnų filosofus. Italų filosofo, humanizmo atstovo, Džovanio Piko dela Mirandola teigimu, žmogaus prigimtis nėra aiškiai apibrėžta ar esminga, bet žmogus yra apdovanotas Dievo didžiuo laisve bei protu. Laisve formuoti savo likimą ir pačią savo prigimtį. Žmogaus pareiga – tinkamai naudotis savo intelektualiais ir moraliniais gebėjimais bei išlikti ištikimam Dievo pasitikėjimui bei meilei (Andorno, Pele, 2015). Renesanso mąstytojų nuomone, žmogaus vertę sudaro gebėjimas ugdyti intelektualius, kūniškus, moralinius gebėjimus bei pabrėžiama savirealizacija dvasinėje srityje.

Racionalus orumas (XVII-XVIII a.)

Pereinant prie racionaliojo orumo idėjos, pravartu išskirti du pagrindinius mąstytojus formavusius žmogaus vertės pripažinimą – Renė Dekartą (pranc. *René Descartes*) ir Blezą Paskalį (pranc. *Blaise Pascal*). Pasitelkdami skirtingomis priemonėmis šie mąstytojai skatino deklaruoti žmogaus prigimtinių orumą, racionalų mąstymą bei šio gebėjimo privalumus. Racionalaus orumo šalininkai iš naujo apibrėžė orumą, akcentuodami racionalią žmogaus prigimtį ir naudojo ją kaip antropologinį ir moralinį prigimtinės teisės pagrindą. Pasak Renė Dekarto, protas – universalus gebėjimas, būdingas visiems individams ir sudarantis žmonių moralinės lygybės pagrindą (Descartes, 1912, IV dalis). Remiantis šiuo aiškinimu, racionali mąstydami individai išreiškia savo orumą bei unikalumą nereikalaujant išankstinio dvasinio virsmo, kaip tai buvo akcentuotina dvasinio orumo sampratos idėjoje. Nors šis požiūris sulaukė kritikos, B. Paskalis primygtinai

akcentavo žmogiškojo proto ribotumą ir būtinybę jį sieti tiek su dieviškąja, tiek su natūralia žmogiškąja intuicija (pranc. *“l’esprit de finesse“*). Tačiau Paskalio manymu žmogaus orumas slypi mąstyme, o mintis savo prigimtimi yra nuostabus ir nepakartojamas dalykas. Orumas slypi žmogaus suvokime apie didybę ir baigtinumą: žmogaus didybė yra svarbi tuo, kad jis žino, jog yra apgailėtinas (Pascali, 1670, III dalis).

XVII a. racionalumu pasižymėjusi prigimtinės teisės mokykla atribojo prigimtinės teisės galiojimą nuo ankstesnių teologinių ištakų. Šiuo laikotarpiu, įvairūs autoriai, tokie kaip, Grocijus, Burlamaki, Pufendrofas ir kt. įdėjo didžiulį indelį į jurisprudencijos, privatinės, tarptautinės teisės sritis. Mąstytojai aiškino prigimtine teisę racionalumo aspektu, Grocijus kalbėjo apie žmogaus tobulumą ir orumą, kurio protas leidžia pasiekti tikslus ir suprasti didžiausias žemiškojo ir socialinio gyvenimo tiesas (Grotius, 1625, IX skyrius). Taip pat, Pufendrofas akcentuoja žmogaus orumą ir tobulumą (...), kuris reikalauja, kad žmogus savo veiksmus derintų prie teisinės normos. Žmogaus siela iš tiesų yra apdovanota supratimo šviesa, gebėjimu spręsti ir rinktis daiktus, nuostabiu gebėjimu menams ir žinioms (Pufendrof, 1672). Žmogaus racionalumas pabrėžiamas siekiant akcentuoti žmogaus orumą suteikiant pagrindą šiuolaikinėms teisinėms sistemoms.

Racionalus požiūris į orumą taip pat, dominuoja XVII amžiuje, ypatingai, Imanuelio Kanto kūryboje. Vokiečių tautybės filosofas pabrėžia: racionalios būtybės idėją, kuri nepaklūsta jokiame kitame įstatyme, išskyrus tą, kuris garantuoja orumą (Kant, 1785). Kantas manė, kad žmogus yra unikalus sutvėrimas, atsižvelgiant į tai, žmogaus prigimtinėi vertei būtina pagarba. Filosofo požiūriu, žmogaus orumas nėra grindžiamas jokiais išoriniais veiksniais: tokiais kaip turtas, statusas ar galia. Priešingai, I. Kantas tvirtai tikėjo, kad žmogaus orumas yra prigimtinė savybė, kurią kiekvienas žmogus turi vien dėl to, kad yra žmogus. Mąstytojo veikaluose pabrėžiama, kad žmonės turi gebėjimą racionaliai mąstyti ir priimti sprendimus. Šis gebėjimas išskiria žmoniją iš kitų gyvų organizmų, kas žmogui teikia orumą. Knygoje „Moralės metafizikos pagrindai“ Kantas teigia: racionalioji prigimtis nuo likusios prigimties skiriasi tuo, kad ji pati sau kelia tikslą (Kant, 1785, p.3). Tai reiškia, kad žmogaus išskirtinis gebėjimas – išsikelti tikslus, tai savybė, kurios neturi jokie kiti gyvi organizmai.

Kitas svarbus I. Kanto žmogaus orumo sampratos aspektas yra autonomijos idėja. Autonomija reiškia, kad žmogus turi gebėjimą pats priimti sprendimus ir pasirinkti savo gyvenimo kelią. Kanto supratimu, kiekvienas žmogus turėtų būti laisvas ir siekti savo laimės, o būtent ši laisvė yra esminis žmogaus orumo aspektas. Kūrinyje „Grynojo proto kritika“, Kantas teigia: „Žmogus yra vienintelė būtybė, kuriai reikia ugdymo“ (Kant, 1787, p.19). Šis teiginys parodo Kanto įsitikinimą, kad žmogus turi mokytis bei tobulėti visą

gyvenimą. Išsilavinimas svarbus tuo, kad padeda mums ugdyti racionalaus mąstymo gebėjimus bei tapti savarankiškoms asmenybėms.

Kanto žmogaus orumo samprata taip pat turėjo įtakos šiuolaikinei politinei teorijai. Žmogaus teisių idėja grindžiama įsitikinimu, kad kiekvienas žmogus nusipelno, kad su juo būtų elgiamasi oriai ir pagarbiai. Filosofo nuomone, vienintelis būdas įprasminti žmogaus valią kaip visuotinį moralės įstatymo pagrindą yra suvokti žmogų kaip tikslą savaime: niekada nesielk su žmogumi taip, tarsi tai būtų priemonė tikslui pasiekti. Priešingai, elkis su žmogumi taip, tarsi žmogus būtų galutinis tikslas (Kant, 1997, p.429).

Apibendrinant I. Kanto filosofiją, galime teigti, kad mąstytojo orumo samprata grindžiama įsitikinimu, jog kiekvienas žmogus turi prigimtine vertę. Ši vertė nėra pagrįsta išoriniais veiksniais, tokiais kaip turtas, ar statusas. Orumas – esminis žmogiškosios būties aspektas. Kantas išskiriamas prie racionalaus orumo sampratos šalininkų, nes filosofas tikėjo, kad būtent racionalus mąstymas skiria žmoniją nuo kitų gyvūnų. Filosofas tikėjo autonomijos ir teisės siekti laimės svarba. Mąstytojo idėjos padarė didžiulę įtaką šiuolaikinei politinei teorijai ir tebedaro įtaką šiuolaikiniam supratimui apie etiką ir moralę:

Pirma, Kanto akcentuojama prigimtine kiekvieno žmogaus vertė yra esminis šiuolaikinių diskusijų apie žmogaus teises ir socialinį teisingumą aspektas. Šia idėja pabrėžiama, kad kiekvienas žmogus yra vertas pagarbos ir neturėtų būti diskriminuojamas dėl savo rasės, lyties, seksualinės orientacijos ar kitų savybių.

Antra, Kanto pabrėžiama autonomija labai svarbi šiuolaikinėje visuomenėje kurioje vertinama asmens laisvė ir pasirinkimas. Idėja, kad asmenys turi teisę patys priimti sprendimus ir siekti savo laimės yra šiuolaikinių diskusijų apie žmogaus teises pagrindas, ypač kalbant apie reprodukcinės teises, sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumą, saviraiškos laisvę.

Taip pat, Kanto dėmesys švietimo ir racionalaus mąstymo svarbai išlieka labai aktualus ir šiais laikais. Sparčiai keičiantis technologijoms ir sudėtingėjant socialiniams ir politiniams klausimams, gebėjimas kritiškai mąstyti ir priimti pagrįstus sprendimus yra kaip niekad svarbus. Be to, I. Kanto įsitikinimas, kad ugdymas yra visą gyvenimą trunkantis procesas, pabrėžia nuolatinio mokymosi ir asmeninio augimo poreikį.

Galiausiai, Kanto žmogaus orumo samprata išlieka svarbi šiuolaikinių diskusijų aspektu, kalbant apie etiką, moralę ir socialinį teisingumą. Filosofo idėjos ir toliau sėkmingai formuoja supratimą apie kiekvieno žmogaus prigimtine vertę, asmens autonomijos svarbą ir švietimo vaidmenį ugdant racionalaus mąstymo ir sprendimų priėmimo įgūdžius.

Socialinis orumas (XIX a.)

Socialinio orumo vaidmuo, paplito XIX amžiuje ir buvo aiškiai ir netiesiogiai naudojamas socialiniams bei politiniams klausimams aptarti, taip pat, kovai už kiekvieno žmogaus visapusišką lygybę. Šiuo orumo sampratos aspektu, buvo remiamasi siekiant skatinti vyrų ir moterų lygiateisiškumą. Vienas iš pavyzdžių, 1851m. išleistas feministės Harrietos Taylor Mill kūrinys „Enfranchisement of Woman“ (liet. „Moterų teisių suteikimas“). Kūrinyje autorė plėtoja mintį apie žmogaus orumą ir orumo sampratos ryšį kartu su moterų teisėmis. Anot H. Taylor Mill: „žmogaus prigimties orumas yra bendra abiejų lyčių savybė“ (Mill, 1851). Atsisakymas suteikti moterims teisę dalyvauti politiniame procese yra moteriškos lyties asmenų orumo pažeidimas. Moterų rinkimų teisė yra būtina žmogaus orumui apsaugoti ir skatinti. Autorės teigimu: „balsavimo teisė yra esminis asmens orumo ir nepriklausomybės elementas“ (Mill, 1851, 3 skyrius). Atsisakymas suteikti moterims balsavimo teisę – tam tikra spaudos forma. Teisė į vienodą elgesį yra prigimtine kiekvieno individo teisė, o žmogaus orumas reikalauja, kad ji būtų gerbiama. Šis aspektas yra neatsiejamas kuriant teisingą bei moralią visuomenę. Apskritai, Harrietos Taylor Mill idėjose pabrėžiama prigimtine visų asmenų, nepriklausomai nuo jų lyties, ar socialinės padėties vertė. Taip pat, orumo apsaugos ir skatinimo svarba, nes tai yra būtina teisingos visuomenės kūrimo sąlyga.

Negalime nepaminėti fakto, jog pasitelkiant orumo idėją XIX amžiuje buvo smerkiama nežmoniška darbuotojų padėtis pramonės revoliucijos metu. Šiuo požiūriu verta prisiminti Čikagos Hejmarketo aferą, vykusią 1886 metais. Afera prasidėjo kaip streikuojančių darbininkų palaikymo mitingas, kurie reikalavo aštuonių valandų darbo dienos, o baigėsi žudynėmis. Šis įvykis davė pradžią Tarptautinei darbininkų dienai, dar kitaip – Tarptautinei darbo dienai, kuri nuo pat 1886 metų švenčiama gegužės 1-ąją dieną. Nepakeliamos darbo sąlygos XIX amžiaus pabaigoje aprašytos to laikotarpio socialinėje literatūroje, pavyzdžiui, Emilio Zolos romane „Germinal“: „šioje sausakimšoj kasyklų dykumoje, nebuvo vietos žmogaus sielai plėstis“ (Zola, 1885, 4 skyrius).

Svarbu paminėti, kad tuo pačiu laikotarpiu, tiek Europoje, tiek Šiaurės Amerikoje palaipsniui buvo naikinama vergija, pradėjo veikti įvairūs humanitariniai judėjimai. 1863 metais, Ženevoje, įkurtas Tarptautinis Raudonojo Kryžiaus komitetas. Įdomu tai, kad net ir šiomis dienomis, Henrio Dunanto įkurta organizacija pripažįstama kaip viena stipriausių ir labiausiai gerbiamų humanitarinių organizacijų pasaulyje.

Galime prieiti prie išvados, kad XIX amžiuje, žmogaus orumo sąvoka buvo vartojama neteisybei bei nelygybei pasmerkti, taip pat pagrindinėms žmogaus teisėms

propaguoti. Akivaizdu, kad orumas nėra tik tuščia retorinė sąvoka, bet veikiau šaltinis, iš kurio kyla visų pagrindinių teisių turinys (Habermas, 2010, p. 466). Taip pat, orumu buvo remiamasi ginant kolektyvines ir socialines teises, kurios buvo propaguojamos visame pasaulyje. Tai paneigia bet kokius prieštaravimus, kad orumas gali būti tik individualistinis, liberalus ar tiesiog vakarietiškos ideologijos institutas.

Žmogaus orumas stricto sensu (liet. griežtąja prasme)

Šią orumo sampratą idėją, galime suvokti kaip universalų etinį bei teisinį principą, pabrėžiantį visos žmonijos prigimtinių vertingumą bei neatimamas teises, vien dėl to, kad esame žmonės. Nuo XX amžiaus vidurio šį imperatyvą pripažino nacionalinės valstybės ir visa tarptautinė bendruomenė. Ši tendencija glaudžiai susijusi su po Antrojo pasaulinio karo vykusiu žmogaus teisių universalumo procesu. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (toliau – VŽTD) – tapo tarptautinės žmogaus teisių sistemos kertiniu aspektu, aiškiai grindžiama: pagrindinėmis žmogaus teisėmis, žmogaus, kaip asmenybės orumu ir vertybe (Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, 1948, preambulė). Deklaracijoje jau nuo pat pradžių teigiama, kad: Visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis (1 straipsnis). Taipogi, be VŽTD, dviejuose pagrindiniuose tarptautinės žmogaus teisių sistemos ramsčiuose, t. y. Tarptautiniame pilietiniame ir politiniame teisių pakte (toliau – TPPTP) ir 1996 m. Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte (toliau – TESKTP), oficialiai pripažįstama, kad žmogaus teisės „kyla iš prigimtinio žmogaus orumo“ (preambulė). 2009 metais, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje 1 straipsnyje teigiama: Žmogaus orumas neliečiamas. Jį reikia gerbti ir saugoti (Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija, 2016).

Lyginant su anksčiau aptartomis žmogaus orumo idėjomis ši ypatinga tuo, kad žmogaus orumas yra oficialiai įtrauktas tiek nacionaliniuose, tiek tarptautiniuose dokumentuose. Iš to kyla reikalavimas, kad visos institucijos: valstybinės, politinės, mokslinės ir pan. paisytų pagarbą kiekvieno žmogaus prigimtinę vertę ir iš to kylančioms reikalavimo teisėms. Žmogaus orumas šiuo atžvilgiu nebėra vien moralinė, etinė ar filosofinė kategorija, tai – teisinė bei politinė sąvoka, kurią tarptautinė bendruomenė pripažįsta kaip visų žmogaus prigimtinių teisių pagrindą. Pagrindžiama, jog orumo užtikrinimas yra būtinas visose socialinio gyvenimo srityse ir yra vienas iš pagrindinių valstybių tikslų.

Svarbu paminėti tai, kad nors tarptautiniuose dokumentuose nepateikiama aiški žmogaus orumo samprata, suteikiamos tam tikros gairės, kuriomis vadovaujantis perteikiama žmogaus orumo svarba prigimtinių teisių sistemoje. Pavyzdžiui, VŽTD preambulėje teigiama, kad: orumas yra "būdingas" visiems žmonių šeimos nariams. Taip

pat pirmame straipsnyje deklaruojama, kad: visi žmonės yra laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis (Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, 1948). TPPTP, įtvirtina, kad: šios teisės kyla iš prigimtinio žmogaus asmenybės orumo (Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, 1966, preambulė).

Žodį "būdingas" galime pakeisti sinonimu – neatsitiktinis, įprastinis (Terminų žodynas, 2023). Tai yra, esminis ko nors požymis. Tad pridėjus būdvardį "žmogiškasis", galime suprasti, kad orumas yra neatsiejamas nuo žmogaus būties. Taigi orumas, nėra atsitiktinė tam tikrų žmonių savybė priklausanti nuo aplinkybių (pavyzdžiui buvimu vyru ar moterimi, jaunu ar senu, turtingu ar vargšu) – tai esminis žmogaus elementas, kurį įgauname, vien dėl to, kad esame žmonės.

Taip pat, žmogaus orumo įtvirtinimas tarptautinėje teisėje svarbus tuo, kad jis laikomas visų prigimtinių teisių pagrindu. Kadangi visiems žmonės priklauso orumo požymis, tad ir visos kartu sekančios prigimtinės teisės yra būdingos kiekvienam žmogui. Dėl šios priežasties diskriminacija, neteisingas požiūris į tam tikrais požymiais pasižyminčius asmenis – tiesiogiai prieštarauja žmogaus orumui.

Trečiasis svarbus aspektas kurį galime įžvelgti tarptautiniuose dokumentuose, tai pabrėžiamas faktas, kad – visos teisės kyla iš žmogaus orumo. Prigimtinės teisės kyla, kaip jau minėta, iš žmogaus būties, jos nėra suteikiamos bei atimamos. Tai egzistuojančios vertybės, kurios suponuoja išvadą, kad valdžia negali jų teisėtai atimti (Schachter, 1983, p. 853).

Nagrinėjant orumo sampratos kaitą nuo pat Antikos laikų iki XX amžiaus vidurio, galime prieiti esminės išvados – žmogiškasis orumas, kaip prigimtinė teisė visuomet buvo diskusijų akiratyje bei atliko didžiulį vaidmenį visuomenėje. Orumo sampratos apibrėžtis kėlė problematiką bėgant dešimtmečiams. Vienas paprasčiausių būdų suprasti orumo sampratos raidą išskirti pagrindines orumo sampratos idėjas, kurios įprasmina konkrečiu laikotarpiu vyravusį žmogiškojo orumo supratimą. Jų dėka, chronologiškai galime "keliauti laiko mašina", pradedant Antikos laikais – kuomet buvo pažymimas moralinis požiūris į orumą bei aukštinamos žmogaus savybės išskiriančios mus nuo bet kurių kitų gyvųjų organizmų. Tęsiant mintį apie dvasinio orumo idėją Viduramžių ir Renesanso laikotarpiu. XVII amžiuje racionali orumo samprata pateikia žmogų kaip tikslą bei nepakeičiamą būtybę. XIX amžius – žmogaus orumo "perversmo vaidmuo", bei paneigtos bet kokios idėjos apie individualistinį taikymą bei galiausiai XX a. vidurys – tarptautinė bendruomenė pripažino orumą kaip prigimtinę vertybę, kuri nebėra vien moralinė ar etinė sąvoka, o yra visos teisinės sistemos šaltinis bei pagrindas.

1.2. Šiuolaikinė orumo samprata

Po Antrojo pasaulinio karo, orumo sąvokos įtraukimas į VŽTD – gali būti laikomas orumo idėjos istorinės raidos kulminacija. Vis dažnesnis šios sąvokos vartojimas atsispindėjo įvairiuose darbuose apie orumo sampratos istoriją bei daugybę jo reikšmių: Dworkin, 2006; Nussbaum, 2008; McCrudden, 2008; Kateb, 2011; Habermas, 2010; ir kt. Visgi nepavyko nustatyti vieningo orumo sampratos apibrėžimo. Tačiau pavyko nustatyti orumo apibrėžimo taikymo tradicijas, perspektyvas bei dominuojantį šiuolaikinį požiūrį (Misztal, 2012, p. 103).

Šiandieninis orumo supratimas daugeliu atžvilgiu yra skirtingas nuo tradicinio šios sąvokos vartojimo, kuris susijęs su vienu pagrindiniu skirtumu – dabartinis požiūris atmeta tradicinę orumo idėją grindžiamą teologiniais pagrindais ir pareigų būtinumu, ar laikymosi tam tikro standarto. Dabartinė, universalesnė, šios sąvokos ypatybė ragina gerbti autonomišką valią, atmeta žeminančius laisvės suvaržymus ir nurodo teises, o ne pareigas. Svarbiausia, kad šiuolaikinė orumo idėja, atspindi Kanto kategorinių imperatyvų palikimą kaip: vidinę, neginčijamą, neperleidžiamą vertę, kuri būdinga pačiam žmogui (Waldron, 2007, p. 209). Vis dėl to, kad ši žmogaus neinstrumentalizavimo idėja yra paplitusi bei vis dažniau vartojama, tai nepaneigia orumo apibrėžties trūkumo. Todėl nenuostabu, kad dabartinį orumo sampratos naudojimą lydi gausa diskusijų, kritika, ar net pasipriešinimas jai. Pavyzdžiui, Harvardo universiteto profesorius, Stevenas Pinkeris straipsnyje „Orumo kvailumas“ samprotauja, kad orumas – tuščia, prieštaravimų persunkta sąvoka, be aiškaus turinio. Teigiama, kad vergovė ir degradacija yra doroviškai smerktina, nes pažeidžia žmogaus orumą, bet taip pat tvirtinama, jog negalima atimti žmogaus orumo, net jį pavergus ir pažeminus (Girnius, 2021). Ruth Macklin nagrinėdama orumo apibrėžties problematiką bioetikos debatuose, antrina išsakytai Pinkerio nuomonei. Mokslininkė pastebėjo, kad ši sąvoka išlieka beviltiškai miglota: pasiremti orumo sąvoka, nepaaiškinus jos reikšmės, tai tarsi naudoti paprastą šūkį (Ruth Macklin, 2008). Tam tikru atžvilgiu, galime teigti, kad neapibrėžtas orumo pobūdis yra tiesiog ženklas, kad mūsų visuomenė yra ankstyvame orumo sampratos apibrėžimo etape. Tai neprieštarauja tam, kad orumas yra visų žmogaus teisių pagrindas, nes mūsų supratimas apie žmogaus teises, kurių šiuolaikinis pavidalas yra ne senesnis nei septyniasdešimt metų – dar tik formuojasi. Kęstutis Girnius pastebi, kad panašūs "priekaištai" ne kartą reikšti laisvės sąvokai. Esą mes visi gimstame laisvi, bet skundžiamės, jog daugybė žmonių pasaulyje gimsta vergijoje. Todėl kai kurių filosofų pamąstymai, kad reiktų atsisakyti slidžios orumo sąvokos yra klaidingi. Mokslininko teigimu: reiktų priešintis šiai pagundai. Orumas nėra, šių dienų naujadaras,

kurį galime pašalinti, jam dar neįsitvirtinus (Girnius, 2021).

Net jei šiai sąvokai nepritariama, tokie mokslininkai, kaip Schachteris, Feldmanas, Neumanas nustatė tris pagrindinius orumo raiškos elementus. Teigiama, kad šie elementai yra neatsiejama bendrosios žmogaus orumo sąvokos dalis. Orumą turėtume laikyti idealu, kurio reikia siekti ir universali reikšmė yra būtina, kuri būtų nepriklausoma nuo ideologinių bei politinių įtakų. Pagrindiniai trys elementai yra šie:

Būties pripažinimo teiginys, grindžiamas žmogaus unikalumu bei išskirtinėmis savybėmis, kurios – nepakeičiamos bei neįkainojamos. Šios savybės sudaro kiekvieno žmogaus prigimtinių orumą.

Elgesys, grindžiamas pagarba prigimtiniam orumui. Tai būtent susiję su elgesiu nesuderinamu prigimtinių orumo pagarbai, kaip numatyta tarptautiniuose ir nacionalinės teisės dokumentuose. Pasak McCrudden šis elementas – santykinis reikalavimas. Kitaip tariant šis elementas pabrėžia asmens lūkesčius bendruomenės suvokimo atžvilgiu – vadinamąjį orumo pripažinimą kuris yra socialinis orumo aspektas (McCrudden, 2008, p. 656).

Ribotos valstybės aspektas – atspindintis Kanto požiūrį, kad valstybė turėtų egzistuoti dėl individo, o ne *atvirkščiai*. Valstybė privalo pripažinti prigimtinių žmogaus orumą, užtikrinant minimalias egzistencines gyvenimo sąlygas.

Teigiama, kad šiuos elementus galime pastebėti VŽTD preambulėje, pirmoje bei penktoje pastraipose:

1. kadangi visų žmonių giminės narių *prigimtinių orumo* ir lygių bei neatimamų teisių *pripažinimas* yra laisvės, teisingumo ir taikos pasaulyje pagrindas;

taip pat:

2. kadangi Jungtinių Tautų Chartijoje tautos vėl patvirtino savo tikėjimą pagrindinėmis žmogaus teisėmis, *žmogaus, kaip asmenybės, orumu ir vertybe, lygiomis moterų ir vyrų teisėmis ir pasiryžo skatinti socialinę pažangą bei geresnio gyvenimo didesnės laisvės sąlygomis siekti*.

Pasak teisės mokslininkų Beyleveld ir Brownsword, pirmąjį elementą galime vadinti – žmogaus orumo įgalinimu, o antrasis elementas veikia, kaip – žmogaus orumo, kaip laisvo pasirinkimo ribojimas. Pirmasis elementas tarptautiniuose žmogaus teisių dokumentuose užima antraplanį vaidmenį, tuo tarpu antrasis elementas vyrauja konkuruojant su kitomis socialinėms vertybėmis, pavyzdžiui: individo interesais ir bendruomenės interesais. Mokslininkų teigimu, tarptautiniuose dokumentuose prigimtinis orumas – pagrindinė idėja, kuri yra pagrindinių laisvių į kurias turi teisę visi žmonės šaltinis. Šiame kontekste žmogaus orumas, ypatingai, įsigalėjimas gerbti kito žmogaus

orumą su teise į sąlygas kuriose orumas gali būti išvystytas, yra pagrindinė samprata (Beyleveld, Brownsword, 2001, p. 11).

Svarbu pažymėti tai, kad skirtingose jurisdikcijose žmogaus būties pripažinimo samprata gali būti skirtinga, todėl teismų nuomonės gali išsiskirti būtent dėl supratimo, koks elgesys yra nesuderinamas su prigimtiniu žmogaus orumu. Pozicija koks elgesys ir prigimtinis žmogaus orumas nedera tarpusavyje, daro įtaką įstatymų leidėjo suvokimui dėl valstybės vaidmens praktiškai užtikrinant žmogaus orumą (Steinmann, 2016, p. 7). Dėl šios priežasties, skirtingose jurisdikcijose gali būti laikomasi skirtingų išvadų. McCrudden teigimu, nors minėti pagrindiniai orumo elementai yra plačiai taikomi teisėjų tarptautiniu mastu, jie – tuščiaviduriai. Savo nuomonę mokslininkas pagrindžia išaiškinimu, jog pradėjus taikyti orumo sąvoką minėti bendrumo elementai išnyksta ir žmogaus orumas išryškėja kaip kultūriškai reliatyvus bei priklausomas nuo vietos politikos ir vertybių (McCrudden, 2008, p. 698). Teisės mokslininko teigimu, žmogaus orumo sąvoka – sudaryta remiantis kultūriniu kontekstu, o jos reikšmė priklauso nuo istorinio bei kultūrinio konteksto, kuriame ja remiamasi (McCrudden, 2012, p. 5).

Tačiau šį kultūrinėmis tradicijomis bei praktika paremtą požiūrį į žmogaus orumą galime vertinti kritiškai. Šiuolaikinė žmogaus orumo idėja remiasi universaliu požiūriu, t.y. pagrindiniai poreikiai ir vertybės yra neatsiejami nuo žmogaus būties. Pavyzdžiui, teisė į gyvybę, saviraiškos laisvė, laisvė nuo kankinamų – nėra kultūriškai reliatyvios vertybės, greičiau, visuotinai neatsiejamos nuo žmonių giminės. Pripažįstant kultūrinėmis aplinkybėmis pagrįstą požiūrį į žmogaus orumą, turėtumėme pateisinti ir tam tikras tradicijas paplitusias skirtingose kultūrose. Pavyzdžiui, priverstines santuokas, ar moterų lytinių organų žalojimą. Turime laikytis požiūrio, kad žmogaus orumas yra universalus bei bendras visiems žmonėms, nepriklausomai nuo kultūrinio konteksto. Šiuo atveju, vėlgi galime grįžti prie I. Kanto filosofijos, kuris žmogaus orumą, laikė universalialia, kiekvieno individo savybe bei pagrindiniu tikslu.

Čikagos universiteto profesorė, M. Nussbaum, taip pat, nepitaria McCruddeno požiūriui – orumo sampratos priklausomybei nuo kultūrinių aplinkybių, knygoje „Frontiers of Justice“ (liet. „Teisingumo ribos“). Mokslininkė teigia, jog orumas yra pagrindinė idėja, bendra visoms kultūroms ir religijoms, kuri mums sako, kad kiekvienas žmogus turi prigimtine vertę, kurios niekas ir niekada negali atimti (Nussbaum, 2006, p. 54). Teisės filosofas bei politikos mokslų teoretikas J. Waldron, nors iš dalies ir pripažįsta, kad žmogaus orumo samprata bei aiškinimas gali skirtis įvairiose kultūrose, tačiau pritaria, universalių principų egzistencijai: nors kultūriniai skirtumai gali turėti įtakos orumo supratimui, manau, galime nustatyti pagrindinius tarpkultūrinius orumo apsaugos

reikalavimus (Waldron, 2012, p.73).

Taigi, šiuolaikiniai mokslininkai bei filosofai vieningai sutinka, kad žmogaus orumas – neatsiejamas nuo žmogaus būties. Svarbiausia, šiandieninė žmogaus orumo samprata atspindini I. Kanto suformuluotą požiūrį bei idėjas. Diskusijos kyla bandant apibrėžti universalius žmogaus orumo raiškos elementus. Egzistuoja požiūris, jog pradėjus taikyti žmogaus orumo sąvoka praktiškai – išryškėja sąvokos priklausomybė nuo vietos kultūrinių bei politinių aplinkybių. Šiame darbe laikomasi pozicijos, jog žmogaus orumas – visuotinis principas, bendras visoms tautoms, religijoms bei kultūroms, pripažįstant žmogų pagrindiniu tikslu.

Pasak, K. Girniaus, orumas turi mažiausiai tris skirtingus aspektus ar atspalvius. Būtent šiuos žmogaus orumo bruožus aptarsime plačiau. Pirmąjį, reiktų susieti su žmogaus verte bei autonomija (Girnius, 2021). Žmogaus rūšies unikalumas yra įgimtų savybių bei bruožų derinys, įskaitant intelektą, bendravimo sugebėjimus, emocijas. Šios savybės išskiria žmogų iš kitų gyvų organizmų bei užtikrina ypatingą vietą pasaulyje. Svarbu pabrėžti, kad žmogaus orumas nepriklauso nuo tam tikrų poelgių, įvykių ar patyrimų, todėl orumo nereikia suteikti bei negalima prarasti, net ir esant visuotinai smerktinam elgesiui (Barroso, 2012, p. 363). Šis požymis, nepriklauso nuo protinių sugebėjimų, nes jis būdingas ir naujagimiams, neveiksmiems ar gilios senatvės sulaukusiems asmenims. K. Grinius kaip ypatingai svarbų žmogaus orumo atspalvį išskiria autonomijos idėją. Tai – etinis žmogaus orumo elementas bei laisvos asmenų valios patvirtinimas. Pagrindinė šios sąvokos ypatybė yra apsisprendimo laisvė. Autonomiškas asmuo pats nusistato taisykles, kuriomis vadovaujasi savo gyvenime (Barroso, 2012, p.368). Asmens autonomija yra atsiejama nuo visuomenės kuriamų standartų ir reiškia laisvą valios vykdymą, pagal asmeninius žmogaus įsitikinimus, interesus, ar norus. Tai – laisvės dalis, kurios negali slopinti valstybės ar visuomenės kišimasis, apimantis pagrindinius žmogaus sprendimus, pavyzdžiui, asmeninius santykius, religines ar politines pažiūras.

Autonomija – gebėjimas priimti asmeninius sprendimus, grindžiamus paties žmogaus suvokiama gėrio samprata be nepagrįstos išorinės įtakos. Kalbant apie jos teisinę reikšmę, autonomija yra pagrindinių teisių siejamų su demokratiniu konstitucionalizmu, pagrindas. Įskaitant asmenines laisves – privačią autonomiją bei teisę dalyvauti politiniame gyvenime – viešąją autonomiją. Remiantis valstybės gerovės idėja, daugelis pasaulio šalių pagrindine socialine teise laiko minimalias gyvenimo sąlygas, tai – egzistencinis minimumas, kuris lemia autonomijos veiksmingumą (Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas, 1966). Taigi, trumpai aptarsime kiekvieną iš šių idėjų: privačią autonomiją, viešąją autonomiją bei egzistencinį minimumą, kaip sąlygas, plėtojančias žmogaus orumo

sampratos kontekstą.

Privati autonomija ir asmens laisvė yra glaudžiai susijusios sąvokos. Todėl, tokios laisvės, kaip: religijos, žodžio, taip pat, seksualinė laisvė – svarbios privačios autonomijos išraiškos (Stern, Wermiel, 2010, p. 296). Žinoma, privati autonomija nereiškia absoliučių teisių, pabrėžiama, kad autonomija egzistuoja tik įvairių laisvių ir teisių šerdyje, ji neužima viso spektro (Barroso, 2012, p. 369). Pavyzdžiui, remiantis judėjimo laisve individas turi teisę laisvai apsispręsti kurioje vietoje įsikurti savo gyvenamą vietą, ką galime laikyti svarbiu asmeniniu pasirinkimu. Taip pat, kur praleisti artėjančias atostogas. Tačiau, jei galiojantis įstatymas ar teisės aktas draudžia lankytis tam tikroje vietovėje, pavyzdžiui, Afganistane, ar Šiaurės Korėjoje, bent jau iš principo neturėtų būti manoma, kad toks draudimas pažeidžia šio asmens žmogiškąjį orumą. Arba, yra galimybė kilti konfliktams tarp skirtingų individų ir jų autonomijos, pavyzdžiui, asmuo rūko cigaretes – legalų produktą. Kitas asmuo, uodžia cigarečių dūmus – atsiranda galimybė jam tapti priverstiniu pasyviu rūkaliumi.

Galiausiai, gali kilti atvejų kai nesutampa privačios autonomijos samprata ir bendruomenės vertybės (Barroso, 2012, p. 369). Pavyzdžiui, pacientas išreiškia norą nutraukti savo gyvybę. Gydytojo pareiga, apsaugoti nuo šio noro įgyvendinimo pacientą dėl socialinio bei teisinio suvokimo, nes tai yra nepriimtina.

Taigi, privati autonomija, tai – žmogaus galimybė priimti asmeniškai svarbius sprendimus, be kitų individų įsikišimo, kas yra esminis žmogaus orumo aspektas. Šis principas, gali būti svarbus orientyras nustatant asmens laisves, teisių ribas bei apimtį. Tačiau, svarbu pripažinti, kad teisinė argumentacija negali būti grindžiama vien tik privačios autonomijos principu. Būtina atkreipti dėmesį į kartais vienas kitam prieštaraujančius veiksnius bei normas, kad konkrečioje situacijoje būtų pasiektas teisingas bei subalansuotas rezultatas. Nors privati autonomija yra svarbus principas, kuris Benjamino Constanto įvardijamas kaip: „modernioji laisvė“ (Constant, 1820, p. 309) vien jos nepakanka, kad būtų pasiekta pusiausvyra konkrečioms aplinkybėms.

Pereinant prie viešosios autonomijos, pravartu prisiminti senovės graikų laikus. Kalbant apie viešuosius reikalus, senovės graikai jautė ypatingą pareigą būti pilietiškais, tam skirdavo didžiąją dalį savo laiko bei energiją. Todėl, nesuklysimė teigdami, kad viešoji autonomija atspindi "senovės laisvę", glaudžiai susijusią su pilietiškumu bei dalyvavimu politiniame gyvenime (Constant, 1820, p. 311). Harvardo universiteto profesorius, Cass R. Sunstein, teigia, kad: viešoji autonomija yra pagrindinis demokratijos principas. Ji reikalauja, kad asmenys bei asmenų grupės galėtų savarankiškai priimti sprendimus be išorinės prievartos ar manipuliacijų (Sunstein, 2016, p. 49). Pagal šias nuostatas, viešoji

autonomija apima teisę balsuoti, aktyviai dalyvauti visuomeniniuose judėjimuose, ar būti politinių organizacijų nariu. Būtų idealu, kad įstatymai, kuriems turi paklusti kiekvienas individas, būtų kuriami dalyvaujant kiekvienam žmogui, užtikrinant jam autonomiško piliečio statusą.

Taigi, aptarėme, kad autonomija yra neatsiejama nuo orios žmogaus būties. Iš tiesų, žodžio, minties, seksualinė laisvė, politinė teisė būti aktyviems, – svarbus žmogaus orumo atspindys. Tačiau socialinės teisės, arba kitaip – socialinis minimumas yra pagrindinė teisė į tinkamas gyvenimo sąlygas, užtikrinančias egzistencinę gerovę. Kaip teigia prezidentas Gitanas Nausėda: „Teisingumą socialinėje srityje suprantu kaip užtikrinimą, kad kiekvienas žmogus turėtų lygias galimybes siekti savo tikslų, galėtų gyventi oriai“ (Nausėda, 2010). Lygybė žmonijoje, vienodo prigimtino orumo prasme, gali būti pasiekta tik užtikrinant egzistenciniu požiūriu minimalias gerovės ribas, be kurių autonomija yra tarsi fikcija. Tad švietimas, pasiūla darbo rinkoje, sveikatos priežiūros paslaugos, švietimo prieinamumas, – patys elementariausi aspektai, kurie yra būtini kiekvieno individo gerovei. Žmogaus savigarba gali būti sumenkinama gyvenant nepritekliuje, be galimybės savišvietai ar klestint bedarbystei. Kaip yra pasakęs, buvęs Pietų Afrikos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininkas A. Chaskalson: teisė į būstą, sveikatos priežiūrą, maistą, vandenį, socialinę apsaugą yra pripažįstama pagrindinėmis žmogaus teisėmis. Juk kaip gali būti orus gyvenimas be galimybės naudotis šiomis pagrindinėmis reikmėmis arba, negalinčių savimi pasirūpinti žmonių atveju – be tinkamos pagalbos? (Chaskalson, 2000, p. 204).

Taigi, socialinis minimumas, tai vienas iš kelių anksčiau minėtų žmogaus orumo atspalvių. Patenkinant minimalius egzistencinius poreikius, užkertamas kelias kančiai, pažeminimui bei diskriminacijai. Plėtojama lygybė, asmenys turi galimybę atskleisti potencialą bei dalyvauti visuomeniniame gyvenime. Valstybė puoselėdama kokybišką egzistenciją užtikrina individų vidinę vertę, tuo pačiu išreikšdama pagarbą žmogaus prigimtiniam orumui.

Žmogaus orumo sampratos raida turi gilią istoriją. Tad nenuostabu, kad vienas iš orumo atspalvių yra asmens statusas, ypatingos socialinės ar politinės pareigos. Senovėje orumas buvo siejamas su garbe ir kai kuriems asmenims suteikdavo ypatingas privilegijas, statusą ar teisę į ypatingą elgesį. Šia prasme žmogaus orumas atspindėjo hierarchinę visuomenę, kilmingumą bei kai kurių asmenų pranašumą prieš kitus. Manoma, kad šiuolaikinė žmogaus orumo samprata kilo iš senovės garbės idėjos (Bayefsky, 2013, p. 810). Šiuo požiūriu plačiai pasisakė C. Taylor kūrinyje „The Politics of Recognition“ (liet. „Pripažinimo politika“). Remiantis autoriaus mintimis, garbę kurią siejame su asmens padėtimi, užgožė šiuolaikinė žmogaus orumo samprata, kaip prigimtine žmogaus būdo

savybė (Taylor, 1970, p. 27). Perėjimas nuo garbės, prie orumo kaip pagrindo, laikomas esminiu modernistiniu pokyčiu.

Šiai minčiai antrina M. Sandelis, kuris teigia, jog: nesuvaržytam "aš" ne garbė, o orumas yra pagarbos pagrindas. Orumas, kuris sudaro asmenų, kaip autonominių subjektų gebėjimą patiems pasirinkti savo gyvenimo tikslą. Kitaip nei garbė, kuri pagarbą asmenims sieja su atliekamu vaidmeniu visuomenėje, orumas glūdi savastyje, žmoguje, kuris yra ankstesnis už bet kokias socialines institucijas (Sandel, 1996, p. 82). Nagrinėdami šią M. Sandelio mintį, galime išvelgti nuorodas į I. Kanto filosofiją: žmogaus autonomija, gebėjimas išsikelti tikslus bei jų siekis, galimybė formuoti savo likimą. Manoma, kad Kantas prisidėjo prie šiuolaikinio perėjimo nuo garbės prie orumo, nes pagarbą žmogui grindė autonomija, o ne socialine padėtimi. Garbė tai – titulas, kurį žmogui suteikia kiti individai, visuomenė. Garbės aspektas vertinamasis, jis priklauso nuo visuomenės požiūrio bei nuomonės. Garbingo žmogaus statusą galime prarasti, jei reputacija ar tam tikri veiksmai prieštarauja moralės normoms. Todėl lyginant su orumu, kuris yra neatimamas bei amžinas žmogaus būties elementas, garbės aspektas vertinamasis, kuris neprilygsta prigimtinai teisei – orumui, savo laikinumui bei priklausomybės nuo požiūrio aspektu.

2. ŽMOGAUS ORUMAS KAIP PAGRINDAS KITŲ PRIGIMTINIŲ TEISIŲ ĮGYVENDINIMUI

Žmogus yra išskirtinė būtybė visų gyvų organizmų tarpe. Mūsų gebėjimas galvoti, reikšti mintis, kalbėti ar svajoti, sukuria mums vertę. Vertę, kurios niekas negali atimti – žmogiškąjį orumą. Pažeidus bet kurią iš prigimtinių teisių: teisę į gyvybę, fizinę neliečiamybę, teisę gauti sveikatos priežiūros paslaugas ir t.t. – pažeisime orumą. Būtent bioetika, tai – mokslas, kuriuo vienas pagrindinių siekių yra plėtoti bei užtikrinti medicinos pažangą tokiu būdu, – jog žmogaus prigimtinis orumas nebūtų pažeidžiamas. Pasak, R. Andorno, mokslininkai žmogaus orumo sąvoką apibūdina kaip patį pagrindinį tarptautinės bioetikos principą (Andorno, 2009, p. 227).

Vertėtų pažymėti tai, jog žmogaus orumo reikšmė šių dienų biomedicinos etikoje yra glaudžiai susijusi su tais pačiais krauju pažymėtais įvykiais, kurie lėmė tarptautinių žmogaus teisių kulminaciją. VŽTD rengimą daugiausia paskatino koncentracijos stovyklų siaubo atskleidimas, pabrėžiant faktą, jog kaliniai buvo naudojami žiauriems medicininiams eksperimentams. George J. Annaso teigimu, Antrasis pasaulinis karas, buvo tarsi tigris, kuriame susiformavo ir žmogaus teisės, ir bioetika. Nuo šio momento jos yra susijusios "kraujo ryšiu" (Annas, 2005, p. 160). Žmogaus prigimtinio orumo idėja bioetikoje, pirmą kartą buvo panaudota atliekant medicininius tyrimus su žmonėmis. Šis prigimtinio orumo aspektas, pasireiškė reikalavimu, jog medicininių tyrimų dalyviai tik laisva valia gali būti įtraukti į procesą. Šiame kontekste būtina pažymėti Niurnbergo procesą (1945-1946), Vokietijoje. Tai – karinis tribunolas, kuris vyko po Antrojo pasaulio karo, siekiant patraukti baudžiamojon atsakomybėn nacistinės Vokietijos vadovus bei gydytojus už jų vaidmenį Holokausto metu. Niurnbergo proceso metu, susiformavusios idėjos turėjo didelę reikšmę žmogiškosios vertės pripažinimui: „savanoriškas tiriamojo žmogaus sutikimas yra absoliučiai būtinas“, arba, „tiriamasis asmuo turėtų turėti teisinį veiksnumą bei duoti sutikimą“, „tyrimai turėtų būti atliekami taip, kad būtų išvengta bet kokių nepagrįstų fizinių kančių bei sužalojimų“ ir t.t. (Andorno, Pele, 2015, p. 6).

XX amžiaus septintasis dešimtmetis, tai – laikotarpis kuomet žmogaus orumo sąvoka pradėta vartoti ne tik biomedicinos tyrimų srityje, tačiau ir spėndžiant tokias problemas kylančias dėl medicininės praktikos, kaip pavyzdžiui: pagalbinio apvaisinimo technologijos, embrionų tyrimų, savižudybės su pagalba, eutanazijos ir pan. Taip pat, žmogaus orumo idėja, kaip reikalavimas neinstrumentalizuoti žmonijos minima kaip argumentas prieš veiklas, kurios laikomos naujomis kūno komercijos formomis, pavyzdžiui, organų pardavinėjimas ar surogatinė motinystė (Andorno, Pele, 2015, p. 7).

Šiuo atžvilgiu išskiriami su bioetika susiję tarpvyriausybiniai dokumentai: Visuotinė

žmogaus genomo ir žmogaus teisių deklaracija (1997 m.) bei Visuotinė žmogaus teisių ir bioetikos deklaracija (2005). Šiuos dokumentus UNESCO generalinėje konferencijoje priėmė daugelio šalių atstovai. Būtent 2005 m. Visuotinė žmogaus teisių ir bioetikos deklaracija – geriausias pavyzdys, atspindintis daugialypę žmogaus prigimtinio orumo funkciją bioetikoje:

- 2 straipsnio C punktas, teigia jog – pagarbos žmogaus orumui skatinimas yra pagrindinis deklaracijos tikslas;
- 3 straipsnis – žmogaus orumas, tai pirmasis principas, kuriuo grindžiama visa biomedicinos sritis;
- 11 straipsnis – nė vienas asmuo ar asmenų grupė neturėtų būti diskriminuojami dėl kokių nors priežasčių, pažeidžiant žmogiškąjį orumą, žmogaus teises ar pagrindines laisves;
- 12 straipsnis – žmogiškasis orumas, tai pagrindas, kuriuo remiantis turėtų būti gerbiama kultūrinė įvairovė;
- 28 straipsnis – nei viena šios Deklaracijos nuostata negali būti aiškinama kaip reiškianti, jog kuris nors asmuo ar valstybė, galėtų vykdyti tam tikrą veiklą prieštaraujančią žmogaus teisėms ir prigimtiniam orumui; (Universal Declaration on Bioethics and Human Rights, 2005).

Europos Tarybos Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija (1997), – dar vienas pavyzdys, pagrindžiantis faktą, jog žmogaus prigimtinis orumas atlieką svarbų vaidmenį bioetikos bei biomedicinos srityje. Šio dokumento preambulėje žmogaus orumas minimas tris kartus:

- būtina pagarba žmogui ir kaip individui, ir kaip žmonių giminės nariui, svarbu užtikrinti žmogaus orumą;
- netinkamas biologijos ir medicinos taikymas gali sukelti žmogaus orumui pavojų keliančias veikas;
- nurodymas imtis priemonių, reikalingų, kad būtų išlaikytas žmogaus orumas ir asmens pagrindinės teisės ir laisvės biologijos ir medicinos taikymo srityje (Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija, 1997).

Atsižvelgiant į šio dokumento 1 straipsnį, pats Konvencijos tikslas formuojamas atsižvelgiant į žmogaus prigimtinių orumą. Nors šis dokumentas yra regioninio lygio priemonė, reiktų pabrėžti šio dokumento vertę pasauliniu lygiu. Tai ne tik dokumentas, kuriame pabrėžiamas žmogaus prigimtinio orumo ir biomedicinos ryšys, tačiau ir vienintelis tarpvyriausybinius dokumentas, kuris privalomas teisiškai.

Svarbu paminėti faktą, jog net formaliai įtvirtinus žmogaus orumo principą, neretai, tarp

valstybių kyla diskusijos dėl tam tikrų šios sąvokos pasekmių. Pavyzdžiui, dėl medicininių praktikų, kurios siejamos su gyvybės riba. McCrudden teigimu, tai nereiškia jog visuotinės orumo sampratos nėra, tik rodo, kad universalus orumo supratimas neegzistuoja "visuomenės paraštėse" (McCrudden, 2008, p. 724).

Taip pat, kaip pabrėžėme darbe, žmogaus orumo sąvoka iliustruoja kiekvieno individo išskirtinumą iš visų gyvųjų organizmų, tam tikrą vertę. Šiuo aspektu vertės aspektas suteikiamas ir būsimoms, ateities kartoms. Remiantis žmogaus orumu siekiama išreikšti susirūpinimą dėl biotechnologinių pokyčių, kurie gali turėti neigiamą poveikį žmonijos ateičiai, jos vientisumui. Kaip pavyzdį reiktų išskirti žmogaus genų inžineriją ar reprodukcinį klonavimą. Kaip teigia R. Andorno bei A. Pele, – žmogaus teisių aspektas yra bejėgis įveikti šiuos naujus iššūkius, nes žmogaus teisės įprasminamos tik *esamiems* individams, bet ne dar būsimoms kartoms (Andorno, Pele, 2015, p. 8). Būtent dėl šios priežasties, dokumentuose susijusiuose su bioetika, tokia praktika kaip reprodukcinis klonavimas ar intervencija į gemalinę liniją yra smerkiama. Šiuose dokumentuose remiamasi žmogaus orumu, o ne žmogaus teisėmis. Šiuos aspektus galime iliustruoti trimis pavyzdžiais:

- 1997 m. Visuotinė žmogaus genomo ir žmogaus teisių deklaracija, 1 straipsnis, – žmogaus genomas grindžia esminę, visų žmonių šeimos narių vienybę (...) simboline prasme genomas yra žmonijos paveldas. Taip pat, 11 ir 24 straipsniai, kuriuose pabrėžiama: žmogaus reprodukcinis klonavimas ir intervencijos į užuomazgas "prieštarauja žmogaus orumui" (Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights, 1997).
- 2005 m. Jungtinių Tautų deklaraciją dėl žmogaus klonavimo, punkte (d) išreiškiamas raginimas: uždrausti visas žmogaus klonavimo formas, nes tai nesuderinama su žmogaus prigimtiniu orumu ir žmogaus gyvybės apsauga (United Nations Declaration on Human Cloning, 2005).
- 1997 m. Europos Tarybos Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijos, 1998 m. papildomo protokolo dėl žmonių klonavimo uždraudimo, preambulėje teigiama: kad žmonių pavertimas priemonėmis sąmoningai kuriant genetiškai tapačius žmones prieštarauja žmogaus orumui ir dėl to yra laikomas nederamu biologijos ir medicinos naudojimu (Papildomas protokolas dėl žmonių klonavimo uždraudimo, 1998).

Taigi, biomedicinos bei bioetikos dokumentuose, žmogaus prigimtiniam orumui skiriamas didelis dėmesys. Šią sąvoką galime laikyti minėtų dokumentų pagrindiniu tikslu bei vertybe. Remiantis žmogaus orumo sąvoka neleidžiama pakeisti kai kurių pagrindinių

žmogaus rūšies bruožų, kurie gali atsirasti dėl tokios praktikos, kaip: reprodukcinis klonavimas ar intervencija į lytinę liniją. Prioritetas teikiamas žmogui kaip vertybei, priešingai, nei mokslinei pažangai.

Tad galima išskirti tikslus, kuriuos pasitelkiant žmogaus orumo sąvoką siekiama pasiekti tarptautiniuose dokumentuose: 1) mokslinė pažanga nėra pagrindinis tikslas, mokslinę pažangą galime laikyti kaip priemonę padidinti individų bei visuomenės gerovei; 2) žmonės niekada neturėtų tapti mokslinę pažangą užtikrinančiomis priemonėmis. Kaip teigia R. Andorno: be abejo, dėl gyvenimo visuomenėje būtina, kad piliečiai atsižvelgdami į savo gebėjimus bei pomėgius, tam tikru būdu prisidėtų prie bendros gerovės kūrimo, tačiau demokratinėse visuomenėse žmonės gyvena ne visuomenės ar mokslo labui, bet turi savo tikslą, kuris gerokai peržengia socialinių ar mokslinių interesų ribas (Andorno, 2009, p. 228).

2. 1. Teisė į gyvybę orumo kontekste

Pasak B. Pranevičienės bei D. Amilevičiaus: žmogaus teisė į gyvybę visuotinai pripažįstama svarbiausia žmogaus teise. Juk jei nėra gyvybės, tai ir visos kitos žmogaus teisės tampa beprasmės (Pranevičienė, Amilevičius, 2012, p. 64). Daugelio šalių Konstitucijose, ši prigimtinė teisė yra įtvirtinama viename iš pirmųjų straipsnių, kas įrodo šios teisės reikšmę. Ne išimtis ir Lietuvos Respublika, mūsų šalies Konstitucijos 19 straipsnyje teigiama: žmogaus teisę į gyvybę gina įstatymas (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992).

Žvelgiant tarptautine perspektyva, 1948 m. VŽTD 3 straipsnyje pirmą kartą įtvirtinta teisė į gyvybę: kiekvienas turi teisę į gyvybę, laisvę ir asmens saugumą (Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, 1948). EŽTK 2 straipsnyje teigiama: Kiekvieno žmogaus teisė gyventi turi būti saugoma įstatymo (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, 1950). EŽTT pabrėžia fundamentalų teisės į gyvybę pobūdį. Teismas patvirtino, jog 2 straipsnis „viena svarbiausių Konvencijos nuostatų“, taip pat, kuri kartu su 3 straipsniu „įtvirtina vieną pagrindinių Europos Tarybą sudarančių demokratinės visuomenės vertybių“, dėl šios priežasties pareikalauta, kad šios teisės „būtų griežtai aiškinamos“ (European Court of Human Rights 27 September 1995 judgement). Be to, EŽTT teigimu, 2 straipsnis „pareigoja valstybę ne tik susilaikyti nuo tyčinio ir neteisėto gyvybės atėmimo, tačiau taip pat imtis atitinkamų priemonių, kad apsaugotų valstybės jurisdikcijoje esančių asmenų gyvybes“ (European Court of Human rights 28 October 1998 judgement). Galime pastebėti dvi pareigas, kurias išryškina EŽTT: privalomumas tirti

mirties atvejus bei tinkamų priemonių vykdymas vardan gyvybės išsaugojimo. Kaip teigia E. Wicks: Teisė į gyvybę pagal EŽTK reiškia ne tik tai, kad valstybė nežudo savo piliečių, bet ir platesnį reikalavimą gerbti žmogaus gyvybę, išvengiant mirties jei tik tai yra įmanoma bei tiriant jos priežastis, jei tai neįmanoma (Wicks, 2012, p. 202). Taigi, galime daryti išvadą, jog teisė į žmogaus gyvybę yra absoliuti, ši teisė atspindi kiekvieno individo prigimtinę vertę–orumą. Teisė į gyvybę užima svarbiausią vietą šalių nacionaliniuose teisės aktuose, nes be teisės į gyvybę, kitos teisės, tokio kaip: saviraiškos laisvė, privataus gyvenimo neliečiamumas, teisė nepatirti kankinimų ir pan., netektų prasmės. Ši teisė pripažįstama tiek EŽTK, tiek tarptautiniuose dokumentuose bei turi didelę reikšmę konfliktų prevencijai, pažeidžiamų asmenų apsaugai, taikos skatinimui.

Daug daugiau diskusijų keliantis etinis klausimas – kada prasideda gyvybė bei nuo kada pradeda veikti teisės į gyvybę teisinė apsauga. Taip pat, ar embrionas, užsimezgusi gyvybė moters iščiose, pasižymi prigimtinio orumo požymiu. Daugelyje žmogaus teisių sutarčių šis klausimas buvo laikomas tokiu sudėtingu, jog dėl šios priežasties suteikta interpretacijos laisvė sutartis įgyvendinančioms valstybėms. EŽTT būdingos pastangos išvengti atsakymo į šį klausimą. Byloje Vo prieš Prancūziją Teismas konstatavo, kad nėra nei pageidautina, nei įmanoma abstrakčiai atsakyti į klausimą, ar negimęs vaikas yra asmuo 2 straipsnio prasme. Tačiau, Teismas atsakė, jog minėtos bylos atveju: vaisiaus gyvybė buvo glaudžiai susijusi su motinos gyvybe ir galėjo būti saugoma per ją (European Court of Human rights 8 July 2004 judgement).

Diskusija, ar embrionas gali būti laikomas tinkamu prigimtinio orumo bei iš orumo kylančių teisių subjektu, svarbus klausimas bioetikos diskusijose, dėl medicininės aborto procedūros. J. Harris teigimu, bent jau labai ankstyvas embrionas nėra žmogus, arba veikia, yra gyvas organizmas, bet zigota neatitinka kriterijų, kad šiam organizmui būtų galima priskirti orumą (Harris, 1985, p. 21). Tačiau, aborto procedūros skeptikų teigimu, net ir ankstyvieji žmogaus embrionai yra atskiros žmogiškosios būtybės ir nuo pat pradėjimo pasižymi žmogiškuoju orumu (Murders, 2017, p. 2). Šiai nuomonių opozicijai būdinga tai, jog žmogaus orumo sąvoka remiamasi abejojose diskusijos pusėse: tiek asmenys, kurie prieštarauja šiai procedūrai – naudojami žmogaus orumo sąvoką, kaip apribojimo aspektu, vardan užsimezgosios gyvybės išsaugojimo. Taip pat, aborto šalininkai pasitelkia žmogaus orumu, tik kaip įgalinimu – grindžiamu moters autonomija rinktis. Procedūros šalininkai pabrėžia, kad bent jau pirmaisiais nėštumo mėnesiais, embrionai nėra įgiję gebėjimų, kurie juos skirtų nuo gyvūnų, kurie neturi prigimtinio orumo. Kaip teigia Prinstono universiteto profesorius R. George ir Pietų Karolinos universiteto docentas C. Tollefesen: kai subjektas laikomas atskiru žmogumi, jis pasižymi tam tikromis

"radikalumu" žmogaus orumą pagrindžiamomis savybėmis, arba kitaip, racionalia prigimtimi (George, Tollefesen, 2011, p. 78). Tačiau, būtent šį argumentą galima būtų vertinti kritiškai. Juk ir žmogus, neretai, sulaukęs gilios senatvės praranda racionalius mąstymo gebėjimus, tačiau tai nereiškia, jog dėl šios priežasties žmogus netenka orumo. Visgi, stiprus argumentas aborto procedūros šalininkų kontekste – moters autonomija rinktis. Niekas negali prieštarauti, jog embrionas – moters kūno vaisius. Kuris vystosi, auga, bręsta moters organizme bei visiškai priklauso nuo moters fizinės bei psichologinės sveikatos. Jei moterims nesuteikiama pasirinkimo laisvė, yra galimybė sukelti pavojų jų sveikatai, nes tenka išnešioti nepageidaujamą vaisių. Vertėtų pažymėti, jog nesaugūs abortai gali sukelti rimtas komplikacijas, ar net mirtį. Kaip teigia buvusi JAV Aukščiausiojo Teismo teisėja Ruth B. Ginsburg: sprendimas gimdyti ar negimdyti yra svarbiausias moters gyvenime, jos gerovei ir orumui. Šį sprendimą ji turi priimti pati. Kai šį sprendimą už ją kontroliuoja vyriausybė, ji traktuojama kaip mažiau nei visavertis žmogus (Supreme Court of The United States, April 18, 2007 judgement).

Taigi, aborto procedūros skeptikai remiasi žmogaus orumo sąvoka kaip apribojimu šios praktikos nevystyti. Aborto šalininkai, priešingai – remiasi žmogaus orumu, kaip įgalinimu, pagrindžiančiu šią praktiką. Abiem priešingoms pozicijoms būdinga mintis, kad *jeigu* embrionams būtų galima suteikti žmogiškąjį orumą, tai sukeltų didelį spaudimą abortų šalininkams. Tačiau, autonomija – esminis prigimtinio orumo aspektas. Kyla mintis, kaip būtų galima apsaugoti bręstančios gyvybės orumą, pažeidus jo motinos prigimtinę vertę. Kaip yra pasakiusi K. Zamarytė – Sakavičienė: neįmanoma pasirūpinti vaiku, nesirūpinant jo mama (Zamarytė–Sakavičienė, 2021).

2.2. Teisė į mirtį orumo kontekste

Teisė į mirtį, dar kitaip vadinama teise į orią mirtį, arba teisė į mirtį su pagalba yra suprantama, kaip asmenų pasirinkimo laisvė, kada ir kaip užbaigti savo gyvenimą, ypač tais atvejais, kai sergama sunkia, nepagydoma liga, kai kamuoja gili senatvė, ar dideli skausmai bei kančios. Teisė į mirtį, vėlgi, glaudžiai susijusi su autonomijos sąvoka – žmogaus laisve priimti sprendimus be kitų individų įsikišimo. Tai apima pasirinkimus, kaip gyvybę palaikančio gydymo nutraukimas, gydytojo mirtinų vaistų skyrimas, uždraudimas teikti maitinimą ir pan. (Kishore, 2016). Dažniausiai, mirties su pagalba šalininkai, yra kenčiančių, vegetatyvinę būseną patiriančių asmenų šeimos nariai. Matydami, šeimos narį kenčiantį nuo skausmo, beviltiškos būklės ar skaičiuojantį paskutines gyvenimo akimirkas, artimieji meldžia palengvėjimo, kuris padėtų tašką brangiausių žmonių agonijai,

pavyzdžiui: R. Wendlando atveju, jo žmona Rose siekė, kad jos vyrui būtų atjungtas maitinimą teikiantis vamzdelis (Supreme Court of California 9 August 2001 judgement), italė Eluana Englaro po sunkios automobilio avarijos paniro į nuolatinę vegetacinę būseną, jos tėvas kreipėsi į medikus, prašydamas atjungti maitinimo vamzdelį bei leisti dukrai numirti "natūraliai" (Kishore, 2016), Prancūzijoje, dėl nebylaus, aklo bei paralyžiuoto sūnaus mirties, kovojo jo motina. Mama dėjo visas pastangas, kad palengvintų sūnaus kančias, tačiau nesulaukusi pagalbos, pati sūnui suleido barbitūratų (slopinančių vaistų) injekciją. Dėl šios priežasties V. Huberto paniro į komos būseną ir galiausiai gydytojas turėjo išjungti gyvybę palaikantį aparatą (Smith, 2003) ir daugelis kitų atvejų. Artimiesiems taip sunku matyti mylimus žmones beviltiškoje padėtyje, kad jų kančių palengvinimas net aplenkia norą išlaikytų juos gyvus. Nors ir gyvybė šia prasme suprantama tik kaip egzistencija, nes bejėgiškumo bei kančios būsenoje, ligoniams sunku jaustis oriai.

Tačiau, yra prieštaraujančių šiai praktikai žmonių ratas, kurių teigimu: tai paneigia prigimtine žmonijos ir žmogaus gyvybės vertę, keičiant gyvybę į komfortą (Garcia, 2007, p. 10). Katalikų teologo R. J. Neuhaus teigimu, teisė į mirtį su pagalba prieštaruoja žmogaus orumo principui: „Savižudybė arba savižudybė su pagalba yra ne orumo, bet nevilties aktas. Ji kenkia žmogaus orumui, nes žmogaus gyvybę traktuoja kaip daiktą, kurio galima atsisakyti kai jis nebeatrodo vertingas“ (Rhonheimer, 2010, p. 165). Šios praktikos priešininkai argumentus pagrindžia gyvybės šventumu bei verte. Išties, negalime paprieštarauti, kad sunkiai sergančio, neveiksnaus, ar gilios senatvės sulaukusio asmens gyvybė yra vertinga, kaip ir kiekvieno kito individo. Tačiau, galime pasamprotauti, kiek tokioje egzistencijoje pats pacientas įžvelgia vertės. Kai kalbame apie asmenis, kurie negali patys pavalgyti, pasirūpinti higiena, ar išreikšti mintis žodžiais, galime nuspėti, kad įžvelgti tokiam gyvenime vertę, šiems asmenims sunku. Jau nekalbant, apie skausmus bei kančias, kuriuos tenka iškęsti, visiškai pamintą privatumą bei absoliučią priklausomybę nuo aplinkinių. Teisės studentas iš Indijos Pyali Chatterjee pasidalina savo šeimos asmenine patirtimi: „mačiau, kaip mano teta miršta nuo vėžio. Paskutiniaisiais ligos mėnesiais ji buvo visiškai prikaustyta prie lovos. Pirmą kartą mačiau ją vienmarškinę, nors visada teta vilkėdavo sarį. Jai tai buvo labai svarbu. Ji buvo tokia moteris, kuri atsikeldavo anksti ryte ir pati darydavo visus ruošos darbus. Tačiau paskutinėmis dienomis ji buvo visiškai prikaustyta prie lovos, kamavo pragulos. Teta buvo visiškai priklausoma nuo kitų, todėl kasdien verkdavo, kad negali pati savimi pasirūpinti. Keliu klausimą: ar prigimtine teisė į orumą apima ir teisę mirti kenčiant skausmą ir kančias?“ (Chatterjee, 2015, p. 119)

Kad ir kaip, mirties su pagalba skeptikai, bandytų pabrėžti, kad žmogaus gyvybė niekada negali būti įrankis pasiekti tikslui (šiuo atveju tikslas gyvenimo pabaiga), jei pats

žmogus, pasižymintis prigimtinu orumu, būdamas autonomiškas individas nebepakelia kančių, nebeįaučia jokios vertės gyvenime, tik skausmą, agoniją bei pažeminimą, sunku rasti argumentų, kurie prieštarautų savižudybės su pagalba praktikai pagarbos prigimtiniam orumui kontekste. Kaip pabrėžė J. Gumbis, teisė į orumą šiuo atveju yra ne kas kita kaip siekis nebūti pažemintam, kaip savaime suprantamas reikalavimas suteikti galimybę asmeniui priimti savarankiškai lejamus sprendimus pačiomis sunkiausiomis gyvenimo akimirkomis (Gumbis, 2003, p. 9).

2.3. Teisė į kūno neliečiamumą orumo kontekste

Teisė į kūno neliečiamumą ir vientisumą yra apibūdinama kaip fizinio asmens teisė pačiam spręsti dėl intervencijos į jo kūną ir teisė reikalauti, kad be jo sutikimo jo kūnui nebūtų taikoma jokia intervencija (Mikelėnas *et al.*, 2002, p. 75). Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 straipsnio 4 dalyje, pabrėžiama, jog su žmogumi be jo žinios ir laisvo sutikimo, negali būti atliekami moksliniai ar medicinos bandymai (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992). Šiuo Konstituciniu principu garantuojama asmens autonomija bei jos apsauga nuo tam tikro nepateisinimo fizinio ar psichinio poveikio, taip pat nepagrįsto valstybės ar kitų asmenų įsikišimo. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 2.25 straipsnio kontekste, išplečiamas šios Konstitucijoje įtvirtintos prigimtinės teisės turinys. Kūno neliečiamumo principu remiamasi tiek teisėje, tiek bioetikoje, įskaitant: organų transplantaciją, skiepus, abortus, moterų ar vyrų lytinių organų apipjaustymą, susijungusių dvynių atskyrimą ir pan., todėl kūno vientisumo išsaugojimo ar apsaugos principas gali būti gana platus (Viens, 2020, p. 366). Teisė į kūno neliečiamumą ir žmogaus prigimtinis orumas yra vienas nuo kito neatsiejami prigimtiniai aspektai, kurie sąveikauja tarpusavyje. Plėtojant kūno neliečiamumo principą, organų prekyba moraliniu požiūriu yra ypatingai ginčytinas aspektas. Dar labiau ši praktika atsiskleidžia problemišku sąveikoje su žmogaus prigimtinu orumu. Kaip teigia S. Murders: nors organų donorystė jau kelia nemažai etinių problemų, organų pardavimas moraliniu požiūriu yra dar labiau ginčytinas (Murders, 2017, p. 4). Kyla diskusijos dėl asmenų, kurie sutinka parduoti savo organus (kas dažnai nutinka dėl skurdžių gyvenimo sąlygų) orumo. Galime manyti, kad individas parduodamas savo kūno dalį (organą) objektyvizuoja savo kūną, jam nustato kainą. Vėlgi, grįžtame prie I. Kanto filosofijos, šiuo požiūriu žmogus laiko save kaip priemone pasiekti tikslui – pasipelninti. Britų filosofės Onoros O'Neill teigimu, jei žmogus sąmoningai nusprendžia parduoti savo kūno dalį, o pardavėjas su tuo sutinka, žmogus nėra laikomas daiktu (O'Neill, 1985, p. 252). Tačiau, šis požiūris sulaukė nemažai kritikos. Teisinėje

praktikoje Manuelio Wackenheimeno atvejis laikomas pavyzdžiu, kuomet žmogaus sutikimo nepakanka, tam tikrų veiksmų atlikimui bei įsijungia valstybės apsaugos mechanizmai prigimtinio orumu apsaugos labui. Nedidelio ūgio M. Wackenheimas pragyvenimui užsidirbdavo iš praktikos vadinamos „nykštukų mėtymas“. Asmuo sąmoningai leisdavo, kad klientai baruose bei naktiniuose klubuose jį mėtytų. Vietos merui uždraudus šią praktiką, M. Wackenheimas kreipėsi į teisėsaugos institucijas. Tačiau, Žmogaus teisių komiteto išvadoje pripažinta, kad individo mėtymas yra žmogaus orumo pažeidimas, todėl tokia praktika laikoma draudžiama (UN Human rights Committee 15 July 2002 decision). Pats Wackenheimas pabrėžė, kad nemano, kad šis darbas prieštarauja jo prigimtiniam orumui. Jis teigė, kad jo ūgio žmogui sunku rasti darbą, kuris užtikrintų padorų pragyvenimo lygį, tad darbo netekimas, priešingai, pažeidžia jo orumą. Wackenheimas pasinaudojo žmogaus orumo sąvoka, savo pozicijai pagrįsti, teigdamas: orumą sudaro tai, kad turi darbą (United Nations Human Rights Committee, 2007, p. 111). Tad grįžtant prie organų pardavimo praktikos, galima būtų remtis panašia argumentacija. Nors pardavėjas sutinka parduoti organą, sandoris tarp abiejų šalių yra sąžiningas bei savanoriškas, tokia praktika – negalima. Šiuo atveju, nebeveikia ir žmogaus autonomijos principas, įsijungia valstybės apsaugos mechanizmai. Nors žmogus ir nesijaučia, jog būtų pasikėsinta į jo orumą, tačiau to nepakanka, kad būtų rizikuojama gyvybės bei sveikatos sąskaita.

3. ŽMOGAUS TEISĖ Į ORUMĄ TEISMŲ PRAKTIKOS KONTEKSTE

3.1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija

Antrojo pasaulinio karo žiaurumas paskatino tarptautinę bendruomenę užtikrinti prigimtines žmogaus teises viršnacionaliniu lygiu. 1948 metais, pripažinus teisinę žmogaus orumo sąvokos reikšmę VŽTD. Žvelgiant istoriškai, šiuo laikotarpiu Lietuva buvo Sovietų Sąjungos sudėtyje. Tačiau, reiktų pažymėti, jog vos po dviejų mėnesių, 1949 m. vasario 16 dieną priimtoje Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos Deklaracijoje, buvo išreikštas įsipareigojimas numatytas VŽTD preambulėje, išreiškiantis prigimtinio orumo pripažinimo, kaip teisingumo ir taikos pasaulyje pagrindą. Kaip teigia, teisės profesorius D. Žalimas: simboliška tai, kad netgi sovietinė okupacija nesutrukdė Lietuvai įsipareigoti laikytis Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos (Žalimas, 2017, p. 39). Galime teigti, kad prigimtines teises, išplaukiančios iš žmogiškojo orumo, visuomet buvo Lietuvos konstitucinės tapatybės akiratyje.

Atskleidžiant žmogaus orumo raišką konstitucine prasme, kaip jau minėta, remtasi tarptautine patirtimi, įskaitant Jungtinių Tautų bei Europos Tarybos įtvirtintais dokumentais: „Lietuvos valstybė, pripažindama tarptautinės teisės principus ir normas, šalies gyventojams negali taikyti iš esmės kitokių standartų; save laikydama lygiateise tarptautinės bendrijos nare, ji savo valia priima ir pripažįsta šiuos principus bei normas, jos papročius, dėsningai integruojasi į pasaulio kultūrą ir tampa natūralia jos dalimi“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas).

Mūsų šalies Konstitucijoje žmogaus orumas tiesiogiai minimas tris kartus, – dvidešimt pirmame, dvidešimt antrame bei dvidešimt penktame straipsniuose, kuriuose teigiama, jog:

1. „Žmogaus orumą gina įstatymas“. „Draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes.“
2. „Įstatymas ir teismas saugo, kad niekas nepatirtų savavališko ar neteisėto kišimosi į jo asmeninį ir šeimyninį gyvenimą, kėsinosi į jo garbę ir orumą.“
3. „Laisvė reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją negali būti ribojama kitaip, kaip tik įstatymu, jei tai būtina apsaugoti žmogaus sveikatai, garbei ir orumui, privačiam gyvenimui, dorovei ar ginti konstitucinei santvarkai.“ (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992).

Galime pastebėti, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje žmogaus orumo koncepcija nėra aiškiai suformuluota, tad kyla klausimas, kokia iš tiesų lietuviškoji konstitucinė žmogaus orumo samprata. Taip pat, ar žmogaus orumas veikia kaip pagrindas, kitų

prigimtinių teisių kontekste. Atsakant į šiuos klausimus, būtina atsižvelgti į Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinio Teismo), vienintelės institucijos Lietuvoje, turinčios įgaliojimus aiškinti Konstituciją – suformuluotomis konstitucinėmis žmogaus orumo doktrinos nuostatomis. Atsižvelgiant į jurisprudencijos mokslininkų A. Taminsko bei G. Mesonio pastebėjimus, nors žmogaus orumo turinio bei apsaugos klausimai nėra dažnai aiškinami Konstitucinio Teismo doktrinoje, visgi, išskiriami konstituciniai žmogaus orumo sampratos požymiai:

1. Žmogaus orumas – esminė, prigimtinė žmogaus savybė, neatskiriama nuo žmogaus būties. 1998 metų, gruodžio 9 dienos nutarime, Konstitucinis teismas sprendė dėl mirties bausmės (baudžiamajame įstatyme numatytos sankcijos) atitikties šalies Konstitucijai. Teismas pažymėjo, jog žmogaus gyvybė, kartu su orumu sudaro asmenybės vientisumą bei išreiškia žmogiškumo esmę. Tokios vertybės, kaip gyvybė bei orumas – aukščiau už įstatymą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas). Galime teigti, jog konstitucinėje jurisprudencijoje orumas įtvirtintas, kaip kiekvieno žmogaus neatskiriamas bruožas. Pabrėžiama, jog žmogaus orumas nepriklauso nuo statuso, kilmės, ar kitų asmeninių savybių. Tai – aukščiausias žmogiškumo elementas ir nieko ekvivalentiško jam nėra. Šis konstitucinės žmogaus orumo sampratos bruožas, atitinka I. Kanto mąstymą, teigiantį jog, kiekvienas žmogus turi vienodą, lygų prigimtinių orumą. 2004 metų, gruodžio 29 dienos nutarime dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo atitikties Konstitucijai, teigiama: kiekvienas visuomenės narys turi prigimtinių orumą; orumas būdingas kiekvienam žmogui, nesvarbu kaip jis pats save ar kiti žmonės jį vertina (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas).

2. Prigimtinių teisių pagrindinė funkcija – užtikrinti žmogaus orumą. Konstitucinio Teismo doktrinoje pažymėtina tai, jog pažeidus bet kurią prigimtinių teisių (teisę į gyvybę, teisę į kūno neliečiamumą ir kt.) analogiškai – pažeisime žmogaus prigimtinių orumą. Konstitucinio Teismo teigimu, prigimtinių teisės tai – individo prigimtinių galimybių, kurios užtikrina jo žmogiškąjį orumą socialinio gyvenimo srityse. Jos sudaro tą minimumą, ataskaitos tašką, nuo kurio plėtojamos ir papildomos visos kitos teisės ir kurios sudaro tarptautinės bendruomenės neginčijamai pripažintas vertybes (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas, 2013 m. gegužės 16 d. nutarimas). Žmogaus orumas ir prigimtinių teisės sąveikauja tarpusavyje, tad pasikėsinus į vieną iš prigimtinių vertybių, pažeisime žmogaus orumą kaip konstitucinį gėrį.

3. Konstitucijos paskirtis – prigimtinių teisių pripažinimas bei gynyba, o ne šių

teisių suteikimas. Kaip teigia, profesorius D. Žalimas: draudimas Konstitucijos pataisomis paneigti prigimtinių žmogaus teisių pobūdį ir demokratiją reiškia ne tik draudimą panaikinti ar pakeisti šias vertybes tiesiogiai mininčias Konstitucijos nuostatas, bet ir draudimą keisti kitas Konstitucijos nuostatas, jeigu jas pakeitus būtų paneigtos minėtos vertybės (Žalimas, 2017, p. 41). Tai reiškia, jog tokios Konstitucijos pataisos, kaip mirties bausmės ar kankinimų įteisinimas yra neįmanomos. Tai paneigtų žmogaus prigimtinę vertę, nes valstybė individą laikytų objektu, o ne pagrindiniu tikslu bei vertybe. Žmogaus prigimtinių teisių vertei bei gynybai – taikoma aukščiausi konstitucinės apsaugos mechanizmai.

4. Valstybės pareiga – užtikrinti tokias socialines garantijas bei gyvenimo sąlygas, kurios puoselėtų žmogaus orumą. Valstybė turi sukurti tokią socialinio aprūpinimo sistemą (*inter alia*) įtvirtinti tokį neįgalumo pensijų skyrimo ir mokėjimo modelį), kuris padėtų išlaikyti asmens orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas, o prireikus suteiktų asmeniui būtiną socialinę apsaugą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas). Taip pat, Konstitucinio Teismo pabrėžiama, jog piliečiams garantuota nemokama medicinos pagalba privalo atitikti sveikatos priežiūros paslaugoms keliamus prieinamumo ir kokybės reikalavimus, ji turi būti teikiama tokiomis sąlygomis ir tvarka, kad būtų paisoma žmogaus orumo (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. gegužės 16 d. nutarimas).

5. Valstybės pareiga užtikrinti, kad žmogaus orumo nepažeistų ne tik valstybinės institucijos bei pareigūnai, tačiau ir privatūs asmenys. Valstybės pareiga užtikrinti, ne tik vertikalią, bet ir horizontalią žmogaus teisių apsaugą (Lietuvos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas). Konstitucinis Teismas tvirtina, jog: žmogaus teisėtas elgesys nėra neribotas ir absoliučiai laisvas. Žmogus, būdamas socialinė būtybė, gyvena visuomenėje tarp į save panašių ir lygių savo orumu ir teisėmis žmonių. Kiekvienas žmogus turi pareigas visuomenei, kurioje tik ir gali laisvai ir visiškai vystytis jo asmenybė, o pagrindinė iš šių pareigų – nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių (Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas).

Galime teigti, jog Konstitucinio Teismo doktrina, susijusi su žmogaus orumo užtikrinimu yra pastovi bei nekintanti. Minėtos nutartys, naudojamos kaip "pagrindas" vėlesniuose Konstitucinio Teismo nutarimuose. Lyginant su kitomis šalimis, pavyzdžiui, Lenkija ar Vokietija, Lietuvos Konstitucinio Teismo jurisprudencija žmogaus orumo srityje yra gerokai mažesnė. Šią mintį pagrindžia A. Taminskas bei G. Mesonis teiginiu, jog: skirtingai nei minėtų šalių konstitucinėse jurisprudencijose, kuriose vertinimas susijęs su žmogaus orumu, suvokiamas kaip savarankiškas pagrindas, leidžiantis spręsti dėl teisės aktų konstitucingumo, lietuviškoje konstitucinėje jurisprudencijoje žmogaus orumas yra

siejamas su konkrečios žmogaus teisės turiniu (Taminskas, Mesonis, 2014, p. 969). Lietuvoje, žmogaus orumas yra svarbus aspektas, tačiau vertinamasis kriterijus susijęs su žmogaus orumo užtikrinimu ar neužtikrinimu, – nėra vienintelis argumentas kuris galėtų nulemti bylos baigtį. Lietuvoje, žmogaus orumo pažeidimas, ar priešingai, ne pažeidimas, aiškinamas per šios sąvokos santykį su kitomis prigimtinėmis teisėmis. Mokslininkų teigimu, konstitucinė jurisprudencija užtikrindama konkrečią žmogaus teisę ar laisvę, užtikrina žmogaus orumą. Galime traktuoti, kad kiekvienas Konstitucinio Teismo nutarimas, kuriame sprendžiama dėl žmogaus teisės ar laisvės, yra „byla dėl žmogaus orumo“ (Taminskas, Mesonis, 2014, p. 969-970).

Svarbu pabrėžti faktą, jog konstitucinėje jurisprudencijoje, prigimtines žmogaus teisės bei jų apsauga yra kertinis aspektas. 2014 m. liepos 11 d. nutarime, atskleidžiamas draudimas net ir referendumu priimti tokias pataisas, kurios būtų priešingos universalioms bei visą demokratinę visuomenę vienijančioms vertybėms (Žalimas, 2017, p. 39). Todėl negali būti priimamos Konstitucijos pataisos, naikinančios prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių pobūdį, demokratiją ar valstybės nepriklausomybę. Priešingu atveju būtų paneigta pati Konstitucijos esmė ir sudarytos prielaidos panaikinti 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės Aktu paskelbtą atstatytą „nepriklausomą demokratinius pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 11 d. nutarimas). Būtent šiuo aspektu, svarbus žmogaus orumas, kuris yra neatsiejamas nuo konstitucinės teisės. Taip pat, ir kitos su žmogaus orumu siejamos prigimtines vertybės, kaip: teisė į gyvybę, kūno neliečiamybę, ar teisę nepatirti kankinimų. Kaip ir demokratiją, taip pat ir prigimtines žmogaus teises Konstitucinis Teismas priskyrė prie nepakeičiamų bei amžinų Konstitucinių vertybių. Iš tiesų Konstitucinis Teismas konstatavo akivaizdų dalyką: kadangi negalima panaikinti demokratijos, negali būti paneigiamas ir esminis demokratijos elementas – prigimtinių žmogaus teisių, kylančių iš žmogaus orumo, apsauga (Žalimas, 2017, p. 40).

3.2. Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika

Lietuvos Respublikos įsitraukimas į NATO (2004 m. kovo 29 d.) bei Europos Sąjungą (2004 m. gegužės 4 d.) įpareigoja užtikrinti su šia naryste susijusius žmogaus teisių apsaugos standartus Lietuvoje. Tai siejama su Lietuvos valstybės vertybiniu bendrumu sekant vakarietiškų valstybių pavyzdžiu. Viename iš Konstitucinio Teismo nutarimų, teigiama, jog: atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės siekis suponuoja atvirumą universalioms demokratinėms vertybėms, integraciją į šiomis vertybėmis grindžiamą

tarptautinę bendriją (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarimas). Remiantis šiuo nutarimu, tarptautinių žmogaus teisių apsaugos principų nesilaikymas ar nepaisymas, reikštų tam tikrą valstybės saviizoliaciją. Pasak, D. Žalimo, Konstituciniai pagarbos tarptautinei teisei ir valstybės geopolitinės orientacijos principai, lemia, kad tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės normos, įtvirtinančios žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos standartus, yra suvokiamos kaip minimalus būtinas konstitucinis standartas, kurio negalima pažeisti nacionaliniu teisiniu reguliavimu (Žalimas. 2017, p. 45). Ypatinę dėmesį reiktų skirti Europos Žmogaus teisių konvencijai, kurią analizuoja Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT, Teismas) bei šio Teismo formuojamai praktikai. Plėtojant konstitucinę žmogaus teisių doktriną Lietuvoje, konvencijos teisė yra tapusi pagrindiniu šaltiniu, kuriuo remiamasi ratifikavus konvencijos nuostatas.

Kaip jau minėjome, EŽTT nagrinėja bylas Europoje bei remiasi Europos žmogaus teisių konvencija (toliau – EŽTK, Konvencija). Pabrėžtina tai, kad EŽTK, nėra įtvirtinta žmogaus orumo sąvoka. Autoriai pripažino, jog tai buvo sąmoningas sprendimas, nes norėta sukurti praktinę sistemą, o ne pradėti dar vieną karą dėl vertybių, kas buvo išties svarbus aspektas Šaltojo karo metu (Doroszewska, 2020, p. 129). Tik 2002 m. papildomo protokolo preambulėje nr. 13 dėl mirties bausmės panaikinimo, teigiama, kad būtina panaikinti mirties bausmę, siekiant visiškai pripažinti visos žmonijos prigimtinį orumą (Protocol No. 13, ECHR, 2002). Šiame protokole žodis "orumas" pirmą kartą paminėtas visoje EŽTK dokumentų sistemoje.

Tačiau, nors žmogaus orumo sąvoka nėra įtraukta į Konvenciją, remiantis oficialiais EŽTT duomenų bazės duomenimis "HUDOC", laikotarpiu nuo 1961 m. iki 2019m. buvo gauta apie 2122 Teismo sprendimų, kuriose minimas žmogaus orumas arba "dignité" (Fikfak, Izvorova, 2022, p. 5). Tai reiškia, nors žmogaus orumo formulotė neturi normatyvinės reikšmės Konvencijoje, EŽTT šią sąvoką taiko praktiškai. Pasak, A. Buyse, žmogaus orumas EŽTT sprendimuose gali būti vartojamas įvairiame kontekste: (1) sąveikoje su kitomis prigimtinėmis teisėmis; (2) pagal tai, kaip žmogaus orumas diferencijuojamas remiantis konkrečiais faktais bei bylos kontekstu; (3) atsižvelgiant į vaidmenį kurį žmogaus orumas atlieka teisiniame argumente (Buyse, 2016). Teismas žmogaus orumo sąvoką dažniausiai vartoja kartu su kitomis prigimtinėmis teisėmis, kaip: teisė į gyvybę, kankinimo bei žeminančio elgesio draudimas, ar galiausiai, vergovės draudimas. EŽTT daro prielaidą, jog kankinimo ir nežmoniško elgesio draudimas yra susijęs su žmogaus orumu (European Court of Human Rights 28 September 2015 judgement). Kaip teigiama, Konvencijos 3 straipsnyje: niekas negali būti kankinamas, su

niekuo neturi būti žiauriai, nežmoniškai ar žeminant jo orumą elgiamasi (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, 1950). EŽTT pabrėžia, jog 3 straipsnio tikslas – apsaugoti žmogaus orumą į kurį gali būti pasikėsinta žeminančiu elgesiu, kuris nebūtinai grindžiamas fiziniu smurtu (European Court of Human Rights 28 September 2015 judgement). Dauguma EŽTT sprendimų, kuriuose naudojama sąvoka orumas, ar žmogaus orumas – susiję su Konvencijos 3 straipsnio pažeidimais. Iš 2122 Teismo sprendimų, kuriose minimas žmogaus orumas, daugiau nei pusė – 1277 bylos (60 proc. visų bylų) yra susiję su 3 straipsnio pažeidimais (Fikfak, Izvorova, 2022, p. 7). Praktiniais pavyzdžiais iliustruosime keletą atvejų, kurių kontekstas dažniausiai pasikartoja Teismo praktikoje, susijusių su Konvencijos 3 straipsnio pažeidimu.

2022 m. sausio 18 d. EŽTT paskelbtame sprendime, byloje Lukošin prieš Lietuvą, nustatytas EŽTK 3 straipsnio pažeidimas dėl pareiškėjo kalinimo sąlygų Pravieniškių pataisos namuose. A. Lukošin skundą grindė asmeninio ploto trūkumu, nepakankamu apšvietimu gyvenamojoje patalpoje bei techniškai netvarkingo inventoriaus suteikimu. Lietuvos Respublikos teigimu, remiantis konvencijos 3 straipsniu, pareiškėjo kalinimo sąlygos nepasiekė numatytos griežtumo ribos. Šalies argumentas buvo grindžiamas trumpu laiko tarpu kurį asmuo praleido kameroje bei teiginiu, jog vietos trūkumas buvo kompensuotas tinkamomis materialinėmis sąlygomis ir galimybe laisvai judėti dienos metu. Tačiau EŽTT konstatavo jog, asmeninio ploto trūkumas kelia Konvencijos 3 straipsnio pažeidimo prezumpciją, kuri nebuvo paneigta. Dėl pareiškėjo kameros sąlygų, kuomet Lukošin dvidešimt devynias dienas praleido apgriuvusioje bei nepakankamai apšviestoje kameroje, pabrėžiant faktą, jog pareiškėjas didžiąją dalį dienos buvo uždarytas joje, – tokių sąlygų visuma negali būti tinkama Konvencijos 3 straipsnio prasme (European Court of Human Rights 18 January 2022 judgement). Dėl šių priežasčių EŽTT vienbalsiai pripažino Konvencijos 3 straipsnio pažeidimą, kas suponuoja, kad su pareiškėju buvo elgiamasi žiauriai, nežmoniškai bei žemint jo, kaip žmogaus prigimtinių orumą.

Taip pat, reiktų pabrėžti aspektą, jog policijos pareigūnai privalo gerbti sulaikytųjų asmenų orumą. Remiantis EŽTT sprendimu, bet koks fizinės jėgos panaudojimas, kuris nebuvo neišvengiamas dėl paties kaltininko elgesio, menkina žmogaus orumą ir iš esmės yra 3 straipsnyje numatytos teisės pažeidimas (European Court of Human Rights 28 September 2015 judgement). Akivaizdu, jog tokiose situacijose sulaikytasis atsiduria daug nepatogesnėje padėtyje nei valstybės pareigūnas, nes yra priklausomas nuo pareigūno reakcijos bei veiksmų. Šiame kontekste, reiktų pažymėti EŽTT sprendimą byloje Znakovas prieš Lietuvą (European Court of Human Rights 19 November 2019 judgement). Policijos pareigūnai gavę iškvietaimą dėl smurto artimoje aplinkoje, atvyko į ieškovo P. Znakovo

gyvenamąją vietą. Namuose ieškovas sulaikytas bei dėvintis apatiniais drabužiais išvežtas į policijos komisariatą. Tačiau, dėl netinkamo elgesio, kelionės į komisariatą metu, prieš ieškovą panaudotas elektros impulsais veikiamas prietaisas TASER. Ieškovas teigė, kad būdamas per šešiasdešimties metų, surakintas antrankiais bei dėvintis tik apatinius drabužius negalėjo priešintis policijos pareigūnams. Taip pat pabrėžė faktą, jog nebuvo perspėtas prieš panaudojant elektros prietaisą, jam nebuvo suteikta galimybė savanoriškai vykdyti pareigūno nurodymų. Teismo medicinos ekspertas apžiūrėjęs ieškovą nustatė sumušimus, taip pat elektros žymes primenančias kraujosruvas ant krūtinės bei nugaros. EŽTT užkliuvo faktas, jog nei prokuroras, nei teismai nebandė nustatyti tikslų elektrošoko panaudojimo aplinkybių, todėl konstatuotas Konvencijos 3 straipsnio pažeidimas. Pažymėta, jog asmeniui susidūrus su teisėsaugos institucijomis, bet koks jėgos panaudojimas, jei nėra griežtai būtinas bei neišvengiamas – pripažįstamas menkinančiu orumą. Elektrošoko naudojimas sukelia ypatingai stiprų skausmą bei kančią, o fizinė prievarta gali būti naudojama tik tuo atveju, kai psichinė prievarta ir kitos priemonės yra neveiksmingos. Taigi, nustatyta, jog prieš pareiškėją neproporcingai panaudota fizinė prievarta, sukeltas skausmas, kančia bei pasikėsinta į prigimtinių orumą.

Remiantis aptarta situacija galime teigti, jog bet koks nepagrįstas fizinės jėgos panaudojimas prieš asmenį – prigimtinių orumo pažeidimas. Kyla klausimas dėl pateisinamo fizinės jėgos panaudojimo. Ar tai reiškia, jog jei sulaikytasis išprovokuoja policijos pareigūnus panaudoti fizinę jėgą, galime teigti, jog sulaikytasis atsisako savo orumo apsaugos? Ar žmogaus orumas menkinamas tik tuo atveju, jei fizinė jėga panaudota nepagrįstai? Jei teisingu laikome pirmąjį variantą, tai reikštų, jog orumo apsauga nėra besąlygiška, o egzistuoja tik tuomet kai pats, sulaikytas asmuo jai neprieštarauja. Jei antrąjį, tai neatspindi pilnos orumo sampratos, nes tas pats elgesys gali būti žeminantis arba ne, priklausomai nuo kito asmens elgesio, kas kelia pagrįstų abejonių dėl instituto prasmės (Doroszewska, 2020, p. 132). Pats Teismas atsakymo nepateikia. EŽTT teigimu, reikšmingas yra elgesys, kuris žemina ar menkina asmenį, išreiškia nepagarbą individo prigimtiniam orumui, sukelia kančias ar baimės jausmą, taip pat, jei siekiama palaužti asmenį (European Court of Human Rights 28 September 2015 judgement). Tačiau, kiekviena situacija yra unikali. Jeigu sulaikytasis nepaiso pareigūnų nurodymų, įspėjimų bei kelia pavojų sau, visuomenei ar pareigūnams – būtų neteisinga kaltinti pareigūnus panaudojus tam tikrą fizinę prievartą bei pažeidus sulaikytojo prigimtinių orumą.

Apartas Konvencijos 3 straipsnis, tai ne tik straipsnis, kurio kontekste dažniausiai minimas žmogaus orumas, bet ir pirmasis pažeidimas dėl kurio EŽTT praktikoje pirmą kartą buvo paminėta orumo sąvoka, – byloje Airija prieš Jungtinę Karalystę (European

Court of Human Rights 18 January 1978 judgement). Nuo šio momento, 3 straipsnis pradėtas taikyti daugelyje kitų aplinkybių: tai apima atvejus kai neproporcingai naudojama fizinė jėga prieš suimtus ar sulaikytus asmenis, kai jiems trūksta dienos šviesos ar sanitarinių sąlygų, kai sunkiai sergantiems asmenims taikomi suvaržymai ir pan. (Fikfak, Izvorova, 2022, p. 8). Buvusio EŽTT pirmininko Jean P. Costa teigimu: Teismo praktika šioje srityje yra tokia gausi, jog EŽTT motyvuojamoje dalyje parengė naują specialią pastraipą, kurioje pabrėžiama žmogaus orumo svarba 3 straipsnio kontekste (Costa, 2013, p. 394). Pareikštas reikalavimas valstybėms narėms, jog įkalinimo būdas ir metodas neviršytų numatyto įkalinimui būdingo kentėjimo lygio bei pabrėžiama būtinybė atsižvelgti į praktinius įkalinimo reikalavimus. Šis aspektas svarbus tuo, jog būtų tinkamai užtikrinta įkalinimų asmenų sveikata ir gerovė, o tuo pačiu apsaugotas prigimtinis orumas.

Teismas nuosekliai argumentuoja žmogaus orumo svarbą 3 straipsnio kontekste, pabrėždamas sąvokos vaidmenį aiškinant kankinimo, nežmoniško ar žeminančio elgesio draudimą, o svarbiausia, nurodo visoms Europos Tarybos valstybėms narėms, kokių priemonių turėtų būti imtasi, kad būtų tinkamai laikomasi 3 straipsnio nuostatų. EŽTT pažymi būtent tuos vidaus veiksnių aspektus, kurie yra problematiški, ypač jei dėl jų atsiranda sisteminių ar pasikartojančių pažeidimų. Teismui priėmus sprendimą, valstybė turėtų imtis tinkamų priemonių nutraukti pažeidimą ir kiek įmanoma ištaisyti sukeltas neigiamas pasekmes pareiškėjui.

Kaip jau aptarėme, Europos Sąjungos normos, kurios susijusios su žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos standartais – suvokiamos kaip minimalus, būtinas konstitucinis standartas Lietuvoje. EŽTT pareiga nurodyti valstybei, *kokia turėtų būti teisė*. Kaip teigia V. Fikfak bei Lora Izvorova: būtent sprendimų turinys bei patvirtintos pozicijos motyvuos ir įtikins valstybes įgyvendinti pokyčius (Fikfak, Izvorova, 2022, p. 3). Panašiai teigia ir buvęs Teisėjas Costa: vienas pagrindinių tikslų kurių siekia EŽTT naudodamas žmogaus orumo sąvoką, tai – sustiprinti argumentaciją. Žmogaus orumu grindžiamų argumentų funkcija yra padėti Teismui atlikti "pedagoginį vaidmenį". Terminas "rezervuojamas" ypač gėdingiems, skandalingiems EŽTK pažeidimams (Costa, 2014, p. 402), kaip kankinimo, žeminančio ar nežmoniško elgesio atvejai, kuriuos aptarėme darbe. EŽTT vartodamas sąvoką žmogaus orumas siekia dviejų tikslų: pabrėžti valstybei atsakovei jos veiksnių rimtumą bei skatina spręsti bet kokias sistemines problemas. Taip pat, Teismas pasinaudoja galimybe valstybėms paaiškinti, kokios yra Konvencijos reikalavimus atitinkančios elgesio ribos. EŽTT ne tik sprendžia bylas, Teismas taip pat atlieka pedagoginį vaidmenį bei remdamasis žmogaus orumu siunčia svarbius signalus visoms valstybėms atsakovėms (Costa, 2014, p. 402).

Galime daryti išvadą, kad žmogaus orumo sąvoka Teismo sprendimuose – stipri argumentavimo priemonė, padedanti pabrėžti pažeidimo rimtumą. Šios sąvokos vartojimas atkreipia valstybes rimtai susirūpinti bei imtis tinkamų priemonių žmogaus prigimtinio orumo užtikrinimui. Šis aspektas ypatingai atsiskleidžia Konvencijos 3 straipsnio kontekste – kankinimo, žeminančio ar nežmoniško elgesio atvejais. Šio straipsnio akivaizdoje – žmogaus orumas minimas dažniausiai, o šio straipsnio pažeidimas, tai tarsi raudonas signalas valstybei, dėl nepakankamo prigimtinio orumo užtikrinimo.

IŠVADOS

1. Žmogaus orumo sąvoka jau daug šimtmečių yra filosofinių tyrimų objektas. Jau Antikos laikais pabrėžiami racionalūs individo gebėjimai bei laisva valia. Tačiau šiuolaikinė žmogaus orumo samprata yra skirtinga nuo tradicinio šios sąvokos vartojimo grindžiamo teologiniais pagrindais. Šiandieninė šios sąvokos reikšmė ragina gerbti autonomišką valią, atmesti žeminančius laisvės suvaržymus, o svarbiausia, atspindi I. Kanto kategorinių imperatyvų palikimą, kaip: vidinę, neperleidžiamą bei neginčijamą žmogaus vertę. Nors šiai sąvokai išreiškiama nemažai kritikos, ypatingai pradėjus šią sąvoką taikyti praktiškai skirtingose kultūrose, tačiau esminiai žmonijos poreikiai ir vertybės yra bendrai neatsiejami nuo žmonių giminės, kaip: teisė į gyvybę, kūno neliečiamumą, saviraiškos laisvė ir kt. Net jei šiai sąvokai nepritariama, mokslininkai nustatė tris žmogaus orumo raiškos elementus: žmogaus būties pripažinimo teiginys, elgesys grindžiamas pagarba prigimtiniam orumui bei ribotos valstybės aspektas.

2. Žmogaus orumo sąvoka atlieka lemiamą vaidmenį naujai atsirandančiose tarptautinėse normose susijusiose su bioetikos mokslu. Atsižvelgiant į žmogaus orumo sąvoką šioje srityje pabrėžiama būtinybė išsaugoti žmogaus tapatybę ir vientisumą nuo galimai žalingos biotechnologijų plėtros. Tačiau, būtina pabrėžti, kad vien žmogaus orumo sąvoka negali išspręsti problemų, kurias kelia biomedicinos pažanga. Dėl šios priežasties tarptautinėse normose, kuriose sprendžiami bioetikos klausimai, kartu remiamasi ir žmogaus teisėmis. Žmogaus orumas yra pagrindas kitų prigimtinių teisių kontekste, tad pažeidus bet kurią kitą prigimtinę teisę, kartu pažeisime ir žmogaus orumą. Problema iškyla tuomet, kai žmogaus orumo sąvoka remiamasi oponuojančiose pozicijose. Vieni asmenys žmogaus prigimtiniu orumu remiasi kaip įgalinimu vystyti tam tikrą praktiką (pavyzdžiui savižudybė su pagalba), kiti remiasi žmogaus orumu kaip ribojimu.

3. Pagarba prigimtinėms teisėms yra viena iš svarbiausių Lietuvos Respublikos konstitucinės tapatybės dalių. Šios vertybės yra neliečiamos bei pripažįstamos Konstitucijos gyvybingumo garantu. Nors Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nėra suformuluota aiški žmogaus orumo samprata, konstitucinėje jurisprudencijoje nustatyta, kad šios sąvokos reikšmė tinkamai atskleidžiama per šios sąvokos santykį su žmogaus teisėmis bei laisvėmis. Pastebima, kad Konstitucinio Teismo jurisprudencija žmogaus orumo srityje nepasižymi kaita, o yra nuosekli bei nusistovėjusi. Tai leidžia daryti išvadą,

jog sąvokos neapibrėžtumas nedaro neigiamos reikšmės konstitucinei jurisprudencijai. Europos Žmogaus Teisių Teismas žmogaus orumo sąvoką dažniausiai vartoja Konvencijos 3 straipsnio kontekste. Šio straipsnio akiratyje dažniausiai konstatuojami pažeidimai žmogaus prigimtiniam orumui. Vienas pagrindinių Europos Žmogaus Teisių Teismo tikslų vartojant žmogaus orumo sąvoką – pabrėžti valstybei atsakovei pažeidimo rimtumą.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Tarptautiniai teisės aktai

1. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948). *Valstybės žinios*, 2006, 68-2497.
2. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). *Valstybės žinios*, 1995, 40-987.
3. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966). *Valstybės žinios*, 2002, 77-3288.
4. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas (1966). *Valstybės žinios*, 2002, 77-3290.
5. UN Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO), *Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights*, 11 November 1997
6. Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje (Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija) (1997). *Valstybės žinios*, 2003, 97-4258.
7. Konvencijos dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje. Papildomas protokolai dėl žmonių klonavimo uždraudimo (1998). *Valstybės žinios*, 2003, 97-4259.
8. UN Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO) *Universal Declaration on Bioethics and Human Rights*, 19 October 2005. Available at: <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/universal-declaration-bioethics-and-human-rights>.
9. UN. General Assembly (59th sess.: 2004-2005). 6th Committee. Chair (2005) *United Nations Declaration on Human Cloning :: draft resolution : Chairman's text*. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/541409>.
10. Council of Europe – Protocol No. 13 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, concerning the abolition of the death penalty *In all circumstances* Available at: <https://www.coe.int/en/web/conventions/-/council-of-europe-protocol-no-13-to-the-convention-for-the-protection-of-human-rights-and-fundamental-freedoms-concerning-the-abolition-of-the-death-1>.

Nacionalinės teisės norminiai aktai

11. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014

Specialioji literatūra

12. Gumbis, J. (2003). Eutanazija žmogaus teisių ir autonomijos kontekstu. *Teisė*, 36-51.
13. Mikelėnas V. ir kt. (2002). *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. Antroji knyga. Vilnius: Justitia.

14. Pranevičienė B., Amilevičius D. (2012). *Žmogaus teisių samprata krikščionybėje ir utilitaristinėje pasaulėžiūroje*. Religijos mokslo žurnalas, nr. 41(69)
15. Taminskas A., Mesonis G. (2014). *Žmogaus orumas. Konstitucinės refleksijos*. Vilnius: Jurisprudencija.
16. Žalimas D. (2017). *Lietuvos Konstitucinės tapatybės ir žmogaus teisių apsaugos sąveika*. Vilnius: Jurisprudencija
17. Andorno, R. and Pele, A. (2015) “Human Dignity,” in *Springer eBooks*. Springer Nature, pp. 1–11: https://doi.org/10.1007/978-3-319-05544-2_231-1.
18. Andorno, R. (2009) “Human Dignity and Human Rights as a Common Ground for a Global Bioethics,” *Journal of Medicine and Philosophy*, 34(3), pp. 223–240. <https://doi.org/10.1093/jmp/jhp023>.
19. Annas, G. J. (2005). *American Bioethics. Crossing Human Rights and Health Law Boundaries*. New York: Oxford University Press.
20. Beyleveld D., Brownsword R. (2001). Oxford University Press, ISBN: 9780198268260
21. Bayefsky, R. (2013) “Dignity, Honour, and Human Rights,” *Political Theory*, 41(6), pp. 809–837. Available at: <https://doi.org/10.1177/0090591713499762>.
22. Barroso, L.R. (2011) “*Here, There and Everywhere*”: *Human Dignity in Contemporary Law and in the Transnational Discourse*. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1945741.
23. Costa J.-P. (2013) “Human Dignity in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights,” in *British Academy eBooks*. British Academy. Available at: <https://doi.org/10.5871/bacad/9780197265642.003.0022>.
24. Chaskalson A. (2001) “Human Dignity as a Foundational Value of our Constitutional Order“ in *South African Journal on Human Rights*, <https://doi.org/10.1080/02587203.2000.11827594>
25. Descartes, R. (2008) *A Discourse on the Method: Of Correctly Conducting One’s Reason and Seeking Truth in the Sciences*. Oxford University Press.
26. Doroszewska, K. (2020) “Human Dignity Concepts in Judicial Reasoning. Study of National and International Law,” *Review of European and Comparative Law*, 43(4), pp. 119–137. Available at: <https://doi.org/10.31743/recl.8257>.
27. Fikfak, V. and Izvorova, L. (2022) “Language and Persuasion: Human Dignity at the European Court of Human Rights,” *Human Rights Law Review*, 22(3). Available at: <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngac018>.
28. Habermas, J. (2010) “THE CONCEPT OF HUMAN DIGNITY AND THE

- REALISTIC UTOPIA OF HUMAN RIGHTS,” *Metaphilosophy*, 41(4), pp. 464–480. Available at: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9973.2010.01648.x>.
29. Harris, J. (2006) *The Value of Life*, Routledge eBooks. Informa. Available at: <https://doi.org/10.4324/9780203005606>.
 30. Hiscox, Wendy. (2002) “Euthanasia, Death with Dignity and the Law. By Hazel Biggs. ISBN 1–84113–091–5.],” *Cambridge Law Journal*, 61(2), pp. 463–492. Available at: <https://doi.org/10.1017/s0008197302431698>.
 31. Innocent III, Pope (1969) *On the misery of the human condition. De miseria humane conditionis*. 1160 or 61-1216. *Internet Archive* (1969c). Available at: <https://archive.org/details/onmiseriofhumanc00inno>.
 32. Kant, I. (2011) *Immanuel Kant: Groundwork of the Metaphysics of Morals*, Cambridge University Press eBooks. Cambridge University Press. Available at: <https://doi.org/10.1017/cbo9780511973741>.
 33. McCrudden, C. (2008) “Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights“, *The European Journal of International Law Vol. 19 no. 4.*, doi: 10.1093/ejil/chn043
 34. Misztal, B.A. (2013) “The idea of dignity,” *European Journal of Social Theory*, 16(1), pp. 101–121. Available at: <https://doi.org/10.1177/1368431012449237>.
 35. Muders, S. (2017) “Human Dignity in Bioethics,” *eLS*, pp. 1–6. Available at: <https://doi.org/10.1002/9780470015902.a0027020>.
 36. Martha C. Nussbaum (2006) *Harvard University Press*. Available at: <https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674024106>.
 37. O' Neil (1985) *Between consenting adults*, <https://philpapers.org/rec/ONEBCA>.
 38. Sandel, M.J. (1998) *Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy*. Harvard University Press.
 39. Steinmann, R. (2016) “THE CORE MEANING OF HUMAN DIGNITY,” *Potchefstroom Electronic Law Journal* [Preprint]. Available at: <https://doi.org/10.17159/1727-3781/2016/v19i0a1244>.
 40. Stern, S., Wermiel, S. (2010). *Justice Brennan: Liberal Champion*. University Press of Kansas. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt1d4tzip3>
 41. Sunstein, C.R. (2016) *The Ethics of Influence: Government in the Age of Behavioral Science*. Cambridge University Press.
 42. Viens, A.M. (2020) “The Right to Bodily Integrity,” in *Cambridge University Press eBooks*. Cambridge University Press, pp. 363–377. Available at: <https://doi.org/10.1017/9781108676106.029>.

43. Waldron, J. (2007). Dignity and Rank. *European Journal of Sociology / Archives Européennes De Sociologie*, 48(2), 201-237. doi:10.1017/S0003975607000343
44. Weisstub, D.N. (2008) “Balancing Autonomy And Traditional Values In Treating Terminally Ill Patients: Towards Locating The Right Questions For Japan,” in *Springer eBooks*. Springer Nature, pp. 143–152. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-5841-7_11.

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika

45. *McCann and others v. United Kingdom*. [ECHR], No. 18984/91, [27.9.1995]. ECLI:CE:ECHR:1995:0927 JUD001898491
46. *Vo v. France*. [ECHR], No. 53924/00, [8.7.2004]. ECLI:CE:ECHR:2004:0708 JUD005392400.
47. *Ireland v. The United Kingdom* [ECHR], No. 5310/71, ECLI:CE:ECHR:1978:0118JUD000531071
48. *Bouyid v. Belgium* [ECHR], No, 23380/09, ECLI:CE:ECHR:2015:0928JUD002338009
49. *Lukošin v. Lithuania* [ECHR], No. 25059/20, ECLI:CE:ECHR:2022:0118JUD002505920
50. *Znakovas v. Lithuania* [ECHR], No. 32715/17, ECLI:CE:ECHR:2019:1119JUD003271517

Konstitucinio Teismo jurisprudencija

51. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 109- 3004
52. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1-7
53. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 90-3529
54. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 106-4434
55. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. gegužės 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 52-2604
56. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 3226.

Užsienio valstybių teismų sprendimai

57. Constitutional Court of South Africa *Harksen v Lane & Others*, (C) Case No 16552/96, 25 March 1997.

Kiti šaltiniai

58. Buyse, A. *The Role of Human Dignity in ECHR Case-Law*. Available at: <https://www.echrblog.com/2016/10/the-role-of-human-dignity-in-echr-case.html> (žiūrėta 2023 m. kovo 26 d.)
59. Conservatorship of Wendland - 26 Cal.4th 519, 28 P.3d. 151, 110 Cal. Rptr.2d 412, 00 Cal. Daily Op. Serv. 6867, 2001 Daily Journal D.A.R. 8425 S087265 - Thu, 08/09/2001 | *California Supreme Court Resources* (žiūrėta 2023 m. balandžio 8 d.). Available at: <https://scocal.stanford.edu/opinion/conservatorship-wendland-32197>.
60. Laiškai Lucilijui : Seneca, Lucius Annaeus / Seneca (4 BCE - 65 CE) : *Free Download, Internet Archive* (1986b). Available at: <https://archive.org/details/seneca.-.laiskai.-lucilijui.-1986.-lt>. (žiūrėta 2023 m. balandžio 10 d.)
61. *Valstybė : Plato / Platonas* (427-347 BCE): Internet Archive (1981b). Available at: <https://archive.org/details/platonas-valstybe.-1981.-lt> (žiūrėta 2023 m. balandžio 16 d.)
62. Harriet Taylor Mill's " *The Enfranchisement of Women.*" Available at: <https://editions.covecollective.org/chronologies/harriet-taylor-mills-enfranchisement-women>. (žiūrėta 2023 m. kovo 26 d.)
63. *The Project Gutenberg eBook of Germinal, by Émile Zola*. Available at: <https://www.gutenberg.org/files/56528/56528-h/56528-h.htm>. (žiūrėta 2023 m. kovo 28d.)
64. *Kas yra Būdingas? | Terminų žodynas* (žiūrėta 2023 m. balandžio 6 d.). Available at: <https://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/b/budingas>.
65. Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas (2021) *Kęstutis Girnius. Orumas - TSPMI*. Available at: <https://www.tspmi.vu.lt/komentarai/kestutis-girnius-orumas/> (žiūrėta 2023 m. kovo 18 d.)
66. The New Republic, *The Stupidity of Dignity*. Available at: <https://newrepublic.com/article/64674/the-stupidity-dignity> (žiūrėta 2023 m. balandžio 3 d.)
67. Smith, C.S. (2003) "Son's Wish to Die, And Mother's Help, Stir French Debate," *The New York Times*, 27 September. Available at: <https://www.nytimes.com/2003/09/27/world/son-s-wish-to-die-and-mother-s-help-stir-french-debate.html>. (žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d.)

68. Kristina Zamarytė–Sakavičienė. „Tarp teisės į gyvybę ir teisės į abortą,” *lrt.lt*, 7 June. Available at: <https://www.lrt.lt/naujienos/pozicija/679/1424484/kristina-zamaryte-sakaviciene-tarp-teises-i-gyvybe-ir-teises-i-aborta>. (žiūrėta 2023 m. balandžio 21 d.)

SANTRAUKA

Žmogaus orumas, kaip prigimtinių teisės pagrindas

Smiltė Kyžaitė

Žmogaus orumas, tai – neatsiejamas žmogiškumo elementas, vidinė vertė, kuri priklauso visai žmonijai vien dėl vienodai išskirtinės prigimties. Tai – fundamentalus žmogiškosios būties taškas bei nieko ekvivalentiško jam nėra. Nors ši sąvoka sulaukia nemažai kritikos bei prieštaravimų dėl neapibrėžtumo, tai nėra šių dienų naujadaras – šis terminas mąstytojų akiratyje jau nuo Antikos laikų, kas pagrindžia neblėstantį termino aktualumą. Žmogaus orumo sampratos raida kiekvienu darbe aptariamu laikmečiu, atspindėjo tam tikrą idėją. Antikos laikotarpis atspindėjo moralės normomis grindžiamą žmogaus orumo idėją, Viduramžių bei Renesanso metu vyravo dvasinio orumo sampratos reikšmė, XIX a. pasitelkiant žmogaus orumo sąvoką buvo kovojama prieš diskriminaciją, gerinama darbuotojų padėtis pramonės revoliucijos metu, suteikta moterims balsavimo teisė ir t.t. Darbo antroje dalyje pabrėžiamas prigimtinių orumo vaidmuo, kitų prigimtinių teisių kontekste, kaip: teisės į gyvybę, teisės į mirtį, teisės į kūno neliečiamumą. Pabrėžiama, jog žmogaus orumo principas – pats pagrindinis principas bioetikos moksle. Juo remiantis, apsaugomas žmonijos vientisumas, kuriam kyla grėsmė dėl biotechnologinių pokyčių. Trečioje dalyje, pateikiami Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai, žmogaus orumo srityje. Pateikiami svarbiausi konstitucinėje jurisprudencijoje suformuluoti žmogaus orumo sampratos bruožai. Prieiname išvados, jog Konstitucinis Teismas šia sąvoka remiasi sąveikoje su kitomis žmogaus prigimtinėmis teisėmis bei laisvėmis. Tačiau, Teismo praktika yra nuosekli, tad žmogaus orumo sąvokos apibrėžties trūkumas nedaro neigiamos įtakos konstitucinei doktrinai. Taip pat, pateikiami Europos Žmogaus Teisių Teismo nutarimai, pagrindžiama, jog Konvencijos 3 straipsnio kontekste nustatoma daugiausia pažeidimų žmogaus prigimtiniam orumui.

SUMMARY

Human Dignity as the Basis of Natural Law

Smiltė Kyžaitė

Human dignity is an intrinsic element of humanity, an intrinsic value that belongs to the whole of humanity, simply by virtue of its equally unique nature. It is the fundamental point of human existence and there is nothing equivalent to it. Although the term has been the subject of much criticism and controversy on the grounds of its vagueness, it is not a modern-day new word: it has been on the minds of thinkers since antiquity, which is the reason for its enduring relevance. The development of the concept of human dignity in each of the periods covered by this work has reflected a particular idea. The ancient period reflected the idea of human dignity based on moral norms, the Middle Ages and the Renaissance were dominated by the concept of spiritual dignity, the 19th century saw the fight against discrimination, the improvement of the position of workers during the Industrial Revolution, the granting of the right to vote to women, etc.

The second part of the thesis highlights the role of natural dignity in the context of other natural rights, such as the right to life, the right to die, the right to bodily integrity. The principle of human dignity is the most basic principle in bioethics. It is the basis for protecting the integrity of humanity, which is threatened by biotechnological change. The third part presents the decisions of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania in the field of human dignity. The main features of the concept of human dignity as formulated in constitutional jurisprudence are presented. We conclude that the Constitutional Court refers to this concept in interaction with other natural human rights and freedoms. However, the Court's jurisprudence is consistent, so the lack of a definition of human dignity does not adversely affect constitutional doctrine. Also, the judgments of the European Court of Human Rights are cited as justification for the fact that, in the context of Article 3 of the Convention, it is in the context of Article 3 that the most violations of human dignity are found.